

Pécsi Havas Boldogasszony-templom / Havihegyi templom felmérése és műemléki kutatása

---

Szerző: Ohmacht Petra Dóra

Konzulensek: Gyetvainé Dr. Balogh Ágnes; Dr. Halmos Balázs

2021

„Micsoda szent épület az, mely a város szent bortermő hegyeinek legszebbikén, mintegy őrt áll és messze tekint az alatta elterülő tájra? Oh, az a keresztények segítsége, a szomorúk vigasztalója, a haviboldogasszony temploma. Igen, ott őrködik a szent szűz hiv szószólói felett és kész őket megvigasztalni bajaikban.”

/Haas Mihály, pécsbelvárosi plébános, későbbi szatmári püspök, 1883/¹

---

¹ Pécsi Közlöny: 1906. május 13.: 3. o.

Tartalomjegyzék

Absztrakt.....	5
Bevezetés	6
Kutatásmódszertan	7
A szakirodalom ismertetése	8
Forráskutatás.....	9
Térképek.....	9
Képeslapok	11
Korábbi felmérések	16
A templom építészeti kialakítása	19
Homlokzat és tömegalakítás	19
A torony.....	19
A templomtér belső kialakítása.....	20
A templomtér	20
Berendezése	22
A sekrestye	24
Nyílászárók	25
Az épület külső és belső megjelenése.....	25
A templom építéstörténete	26
A templom nevének eredete	26
A templom építésének körülményei.....	28
Az épület építésének és átalakításainak története kronologikus rendben	31

Kitekintés, analógiák keresése	43
Magyar Havas Boldogasszony-templomok	43
Barokk templomok szentélyzáródásának vizsgálata	44
Összefoglalás	46
Értékelés	46
Köszönetnyilvánítás	47
Források	48
Ábrajegyzék	50
Melléklet: A templom dokumentációja	52

Absztrakt

A Tettye és a Havihegy mind a helyiek, mind a turisták kedvelt célpontja Pécssett, hiszen gyönyörű kilátás nyílik innen a városra. A festői helyen fekvő Havihegyi-templom egyfajta iránytű, hiszen Pécs szinte minden pontjáról látszik. A templom bejárata előtt található híres mandulafa pedig, amelyet sokan a Janus Pannonius költeményében megénekelt híres dunántúli mandulafájával azonosítanak, 2019-ben elnyerte az európai „Az év fája” címet. A templomnak is igen gazdag múltja van és építészeti részleteiben is különleges.

A búcsújáró templom nagy valószínűséggel a törökök kiűzése után emelt első szakrális épület volt Pécssett. A várost 1690-ben pestisjárvány sújtotta, ekkor fogadták meg a pécsi polgárok, hogy ha túlélük, templomot építenek Havas Boldogasszony tiszteletére. A járvány elmúltával, fogadalmuknak eleget téve, megkezdték az akkor még „Kakasdomb”-ként ismert magaslaton a templomépítést. A hegy fehéren ragyogó sziklája a régi Rómában történt csodás eseményre emlékeztették a lakosságot, úgy gondolták, hogy ezt a helyszínt is a Szűzanya jelölte ki számukra. Pécs polgárai a szájhagyomány szerint élőláncot alkotva adogatták kézzől kézre a téglákat az építkezéshez, közben pedig imádkoztak és egyházi dalokat énekeltek.

Kutatásom a pécsi Havas Boldogasszony-templom történetének és építészeti részleteinek, különlegességeinek bemutatását tűzte ki céljául. Külön figyelmet fordítottam a templomban található szobrok és ábrázolások szerepére, arra, hogy ezek hogyan kapcsolódnak a templom történetéhez.

Vizsgálni kívántam, hogy miben is rejlik ezen kis templom egyedisége, mennyiben követi a korszak barokk templomépítészetének sajátosságait. A kápolna térszervezésében több egyedi sajátosság is megfigyelhető, például a két traktusos karzat és a kívülről íves, belül egyenes apsziszáródású szentély. Tanulmányom e ritka téri megoldások eredetére is keresi a választ.

A munka része volt az épület felmérése, fotódokumentáció készítése, valamint levéltári kutatás is, a fellelhető archív fotók és térképek részletes vizsgálatával együtt. A felmérés során készült rajzokat számítógéppel dokumentáltam.

A végső cél az volt, hogy az épületről fellelhető forrásokat, dokumentációkat felhasználva és azokat kiegészítve, a templom építéstörténetét, építészeti megoldásait minél részletesebben és pontosabban bemutassam.

Bevezetés

A pécsi Havi-hegy a belvárostól észak-keletre húzódó, miocén korú mészkőből álló, meredek oldalú hegygerinc, amely látványosan emelkedik a Tettye és a Budai külváros házai fölé. A terület régen szőlőhegy volt, ma már hol ritkábban, hol sűrűbben beépített kertvárosias területté vált, amely régen „Kokasváry-hegy”-ként és „Kakasdomb”-ként is ismert volt. A török kor ideje alatt „Bajraktar”-nak hívták, amely zászlót jelent, valószínűleg a törökök itt táboroztak. A kápolna ma a város meghatározó, turisták által is kedvelt pontján található a Mecsek déli lejtőjén. Gyönyörű kilátás nyílik innen a városra, emellett tornya iránytűként utat is mutat, hiszen a távolból is jól látható a jellegzetes fehér pont, amely kitűnik a domboldal zöldjéből.

A Havas Boldogasszony-templom az 1690-es pestisjárvány után épült. Feltehetően ez volt az első szakrális épület, amely a törökök kiűzése épült a városban. Az idők során azonban többször megrongálódott, tűz áldozatául is esett, így a többszöri átépítések miatt nehezen állapítható meg, eredeti állapota hogyan is nézhetett ki. Különleges elhelyezkedése, társadalmi és kulturális közege miatt több olyan részlet figyelhető meg a templomon, amely nem jellegzetes a kor más egyházi építményeire.

A templom bejárata előtt található híres mandulafa 2019-ben elnyerte az európai „Az év fája” díjat. (1. ábra) Ez a fa bár jóval fiatalabb, mint Janus Pannonius 1466-ban írt verse, helyszíne okán mégis szinte összeforrt azzal a költő által megénekelte dunántúli mandulafával, még inkább emelve a templom szakralitását. Amellett, hogy a fa az örök megújulás és a műveltség szimbóluma, érdekes párhuzam vonható a legenda szerinti nyári havazás és a mandulafácska téli virágzása között is.

*„Herkules ilyet a Hesperidák kertjébe’ se látott,
Hősi Ulysses sem Alkinoos szigetén.
Még boldog szigetek bő rétjein is csoda lenne,
Nemhogy a pannon-föld északi hús rögein.*

*S íme, virágzik a mandulafácska merészen a télben,
Ám csodaszép rügyeit zuzmara fogja be majd!
Mandulafám, kicsi Phyllis, nincs még fecske e tájon,
Vagy hát oly nehezen vártad az ifju Tavaszt?”²*

---

² Janus Pannonius: Egy dunántúli mandulafáról

1. ábra: A Havihegyi Templom és a híres mandulafa (saját felvétel)

Pécsiként személyes kötődésem van a templomhoz és környékéhez, ezért döntöttem úgy, hogy szeretném a város ezen kis gyöngyszemét behatóbban megismerni, építészeti értékeit jobban megérteni.

Kutatásmódszertan

A tanulmány célja, hogy a műemléki védelem alatt álló épület történetét és a korábbi állapotáról meglévő ismereteket pontosítsam és kiegészítsem. A kutatás része volt az épület felmérése, teljes körű fotódokumentáció készítése, valamint levéltári kutatás is, a fellelhető archív fotók és térképek részletes vizsgálatával együtt. Emellett igyekeztem a szakirodalmat a lehető legrészletesebben feltérképezni. Felvettem a kapcsolatot Puppi Natasa pécsi egyházmegyei építésszel, aki nagy segítségemre volt, illetve Máger Róbert atyával, a templom igazgatójával és püspöki igazgatóhelyettessel, valamint Győrki Évával, a Havi-hegyért Egyesület elnökével, akik lehetővé tették a templom felmérését. Kitekintésképpen megvizsgáltam más Havas Boldogasszony-templomokat, hasonló apszisáróddással rendelkező kápolnákat és templomokat, illetve az ebben az időben a környéken épült más hasonló léptékű egyházi épületeket is. A szakirodalom megismerésén túl, a gyakran nem hozzáférhető és/vagy már nem létező források, ill. dokumentáció híján, a helybéliekkel folytatott beszélgetésekre és az épület alapos felmérése utáni saját tapasztalataimra is kénytelen voltam támaszkodni.

A szakirodalom ismertetése

A templomot számos helyen említik. Legrészletesebb művészettörténeti leírását Boros László „A pécsi Havas Boldogasszony Kegykápolna” című írásából ismerhetjük, amely a Pécsi Szemle 2008-as számában jelent meg.³ Építésének körülményeiről szintén olvashatunk Nagy Lajos 1710 és 1713 közötti pécsi pestisjárványokat taglaló munkájában, amelyet, „A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1981” című kötetben publikáltak.⁴ Dr. Kolta János behatóan kutatta a város történetét, Pécs című könyvében részletesen ír a Havas Boldogasszony-kápolna külső és belső megjelenéséről.⁵ Az Európa Kulturális Fővárosa cím elnyerésének tiszteletére kiadott Pécsi Lexikonban szintén bővebben kitérnek a városban található fontosabb műemlékekre.⁶ Müller Mária Épületkutatása és értékleltára 2016-ból szintén rengeteg információt és felvételt tartalmaz a templom egyes részleteit illetően.⁷ Makay Gusztáv: Pécsi Havasboldogasszony című írása részletes leírást ad a templomban minden évben zajló búcsúról.⁸ Sokat segített emellett több, a XX. század elejéről fennmaradt pécsi folyóirat böngészése is, több helyen említették a templom építésének, átalakításainak körülményeit, történetét és belső terének kialakítását, annak változásait is, ezekhez azonban legtöbb esetben szerző nem volt fellelhető.⁹

---

³ Boros 2008

⁴ Nagy 1982

⁵ Kolta 1971

⁶ Romváry 2010

⁷ Müller 2016

⁸ Makay 1941

⁹ Pécsi Közlöny: 1906. május 13., Pécsi Közlöny: 1906. május 20., Dunántúl 1925. augusztus 5.

Térképek

2. ábra: Magyarország első katonai felmérése (1782-85; Pécs: 1783-84)¹⁰

Már Magyarország első katonai felmérésén (1783-84) is megjelenik az 1697-ben épült templom, azonban feltehetőleg már itt is az 1780-as tűzvész utáni állapotban ábrázolva. (2. ábra) Ekkoriban még igen kevés ház állt a környéken, leginkább szőlőskertek vették körbe.

3. ábra: A Magyar Királyság második katonai felmérése (1819-1869; Pécs 1859)¹¹

A Magyar Királyság második katonai felmérésén (1859) már biztosan az újjáépített templomot ábrázolták. (3. ábra) A környék ekkor kezdett beépülni, ám még mindig nem számított sűrűn

---

¹⁰ Arcanum Térképek, Arcanum Adatbázis Kft.: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/>

¹¹ Arcanum Térképek, Arcanum Adatbázis Kft.: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/>

lakott résznek. Ezen a térképen felirat is jelzi, hogy a környéket már ekkor is „Mária Schnee”, azaz Havas Boldogasszony-ként tartották számon.

4. ábra: Habsburg Birodalom harmadik katonai felmérése (1869-87; Pécs: 1879):¹²

A Habsburg Birodalom harmadik katonai felmérésén (1879) a templomot csak szimbolikusan ábrázolták, így nem tudunk következtetéseket levonni az akkori állapotáról. (4. ábra)

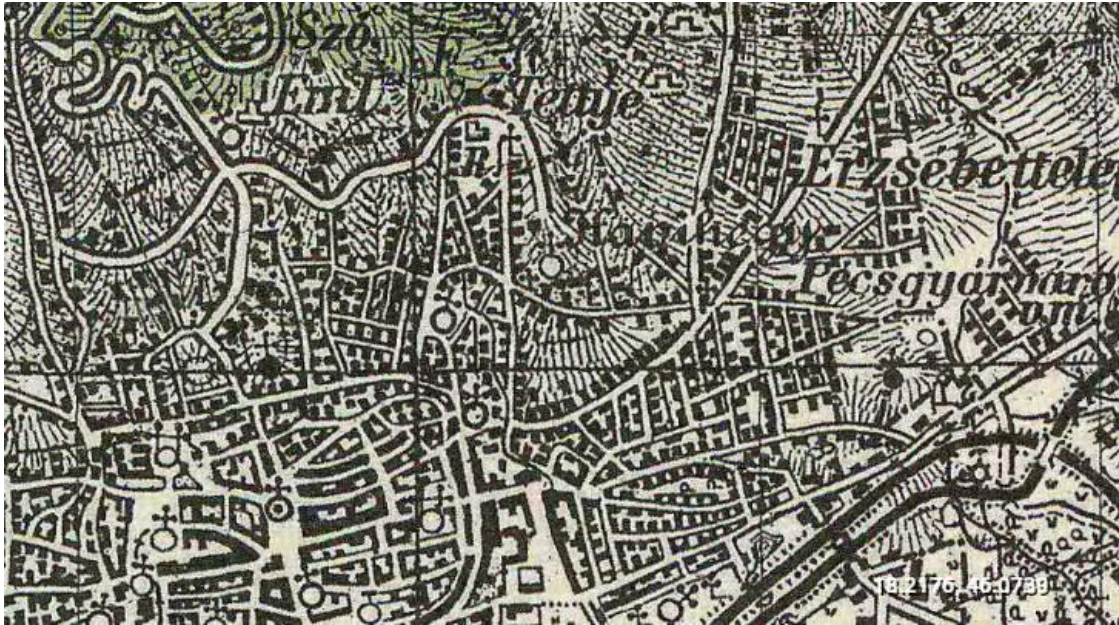
5. ábra: Habsburg Birodalom - Katasteri térképek (XIX. század; Pécs 1865)¹³

A Pécsről 1865-ben készített katasteri térképen látszik legjobban maga a templom. (5. ábra)
A sekrestye és az íves apszis is jól kivehető a rajzon. Megjegyzendő, hogy a torony kiugró tömege azonban nincs külön jelölve, de ez nagy valószínűséggel csak ábrázolásbeli

¹² Arcanum Térképek, Arcanum Adatbázis Kft.: <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey75000/>

¹³ Arcanum Térképek, Arcanum Adatbázis Kft.: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/>

pontatlanság. A templom környékén található két keresztet is bejelölték a térképen (a koronás Piéta-keresztet, amelyet Bartalits Mihály készített, és a Havihegyi-feszületet, amely Kiss György munkája).

6. ábra: Magyarország Katonai felmérése; 1941¹⁴

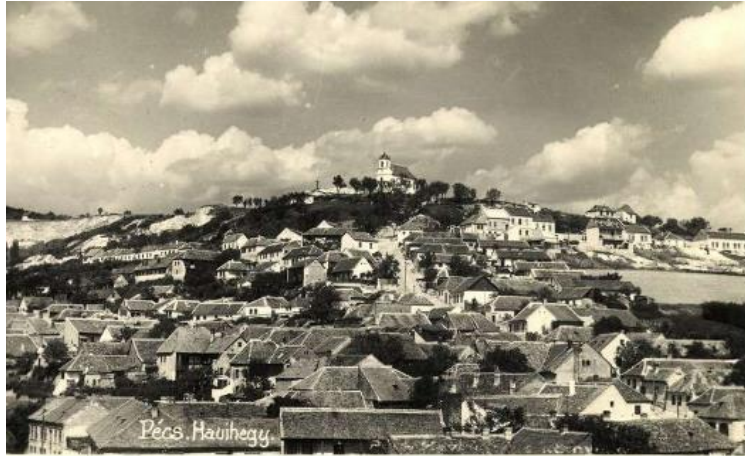
Az 1941-es katonai felmérésen a templomot csak jelképesen ábrázolták, de környezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a környék sokkal jobban beépült mint előtte, egyre több ház található a Havihegy oldalában. (6. ábra)

Képeslapok

¹⁴ Arcanum Térképek, Arcanum Adatbázis Kft.: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941/>

7-9. ábra: 1903-as képeslap¹⁵, 1939-ből származó felvétel¹⁶ és 1940-es képeslap¹⁷

Az 1903-ból, 1939-ből és 1940-ből származó felvételeken jól látszik, mennyire ritkásan lakott környék volt maga a Havihegy még a XX. század első felében is. (7-9. ábra) Ebben az időben leginkább szőlőskertek voltak a templom körül. A legszembetűnőbb ezeken a képeken az, hogy mennyire kopár a hegy nem beépített része, a templomot körülölelő gyümölcsfákon kívül nem látunk mást. Leírásokból tudjuk¹⁸, hogy ezekből a fákból sok már az 1800-as években is ott állt, és még ma is láthatók a környéken.

10. ábra: 1945 előtti képeslap¹⁹

¹⁵ Hungaricana: Képcsarnok; Pécs, Üdvözlettel Pécsről Haviboldogasszony-hegy; Zempléni Múzeum, Szerencs; leltári szám: 017563; 1903.08.05.: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1231831/>

¹⁶ Fortepan: Pécs, Cserző köz, szemben a Havihegyi kápolna; 1939; képszám:184041; adományozó: Ferencz Zoltán Zénó: https://fortepan.download/photo/1600/fortepan_184041.jpg

¹⁷ Hungaricana: Képcsarnok: Pécs Havihegy; Zempléni Múzeum, Szerencs- képeslapok; leltári szám: 0171465; 1940.06.26.: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1231733/>

¹⁸ Pécsi Közlöny: 1906. május 20.

¹⁹ Hungaricana: Képcsarnok: Pécs Havihegy a kápolnával; Zempléni Múzeum, Szerencs- képeslapok; leltári szám: 0171462; 1945 előtt: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1231730/>

A 10. ábrán látható képeslap feltehetőleg szintén 1945 előtt készült, pontos dátumát azonban nem tudjuk a korábbi felvételeket vizsgálva sem meghatározni, ugyanis ugyanaz a házsor látható rajta, ami már az 1939-es fényképen is jól kivehető. Ahogyan a korábbi fotókon, úgy ezen is megfigyelhető a lazán beépített terület és a fákkal körbeültetett templom.

11-12. ábra: Felvétel a Havihegyről (dátum ismeretlen)²⁰ és 1966-ból származó felvétel²¹

A 11-12. ábrán szembetűnik, hogy bár a környék kezdett beépülni, a Kápolnához vezető út még mindig alig kiépített, szinte kopár dombtető látszik a templom körül. A környező épületeket vizsgálva nagy változás nincs a beépítés sűrűségét tekintve. Természetesen sok ház kapott azóta új külsőt, sokat pedig teljesen elbontottak és újabb került a helyükre.

13-15. ábra: XX. század eleji képeslap²²; Makay Gusztáv felvétele²³; pécsi képeslap 1945 előtről²⁴

²⁰ <https://www.pecsma.hu/abszolot-pecs/valoban-verrel-verejtekkel-epitettek-templomukat-a-pecsiek/>

²¹ Fortepan: Pécs, Tettye városrész, szemben a Havihegyi kápolna, távolban a hőerőmű; 1966; képszám:101736; adományozó: Sugár Ferenc: https://fortepan.download/photo/1600/fortepan_101736.jpg

²² Müller 2016

²³ Makay 1941

²⁴ Hungaricana: Képcsarnok, Pécs Havi templom; Országos Széchényi Könyvtár- képeslapok; 1945 előtt: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeplap/1426945/>

A XX. század eleji képeslapokon még látszik a sekrestye alsó ablaka, amely a lépcsőházból nyílt. (13-15. ábra) Az ablakot azóta a kegytárgylopások miatt befalzták (ennek pontos idejéről feljegyzést nem találtam). Megfigyelhetők az oromfalat és tornyot díszítő copf urnák is, amelyeket azóta szintén eltávolítottak.

16. ábra: 1945 utáni pécsi képeslap²⁵

A 16. számú ábrán jól látszik a templomhoz vezető út, ami napjainkban díszes sétánnyá alakult át. Szintén érdemes megfigyelni a tetőt, amely az árnyékokból arra enged következtetni, hogy akkoriban még zsindefedéssel volt ellátva és később cserélték a fedését cserépre.

---

²⁵ Hungaricana: Képcsarnok: Pécs Havihegyi kápolna; Zempléni Múzeum, Szerencs- képeslapok; leltári szám: 0022173; 1945 után: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1280984/>

17-18. ábra: A főoltárról készült képeslap 1948-ból²⁶ és annak jelenlegi állapota (saját felvétel)

A templom belső teréről kevés felvételt találtam, de a fenti két képen összehasonlítható a XX. század közepi állapot a maival. (17-18. ábra) Maga az oltár nem változott sokat, de a fotón a pilaszterek világosabb színűeknek tűnnek, mint jelenlegi állapotukban. Az oltár körüli gyertyatartók és a szobrok ma is a régiek. A különbség inkább az oltár körüli falon található. A bal oldali képen jól látható, mennyivel díszesebb volt korábban a templom festése; ez mára inkább egyszerűvé vált, az egész templomban a fehér szín dominál, apróbb arany díszítésekkel. Az 1948-ból származó felvételen még felfedezhető az áldoztatórács, amely azóta szintén eltűnt a templomból.

19. ábra: Új Dunántúli Napló, 1990. augusztus²⁷

²⁶ Hungaricana: Képcsarnok; Pécsi Havi templom főoltár; Zempléni Múzeum, Szerencs- képeslapok; leltári szám: 0171209: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1231477/>

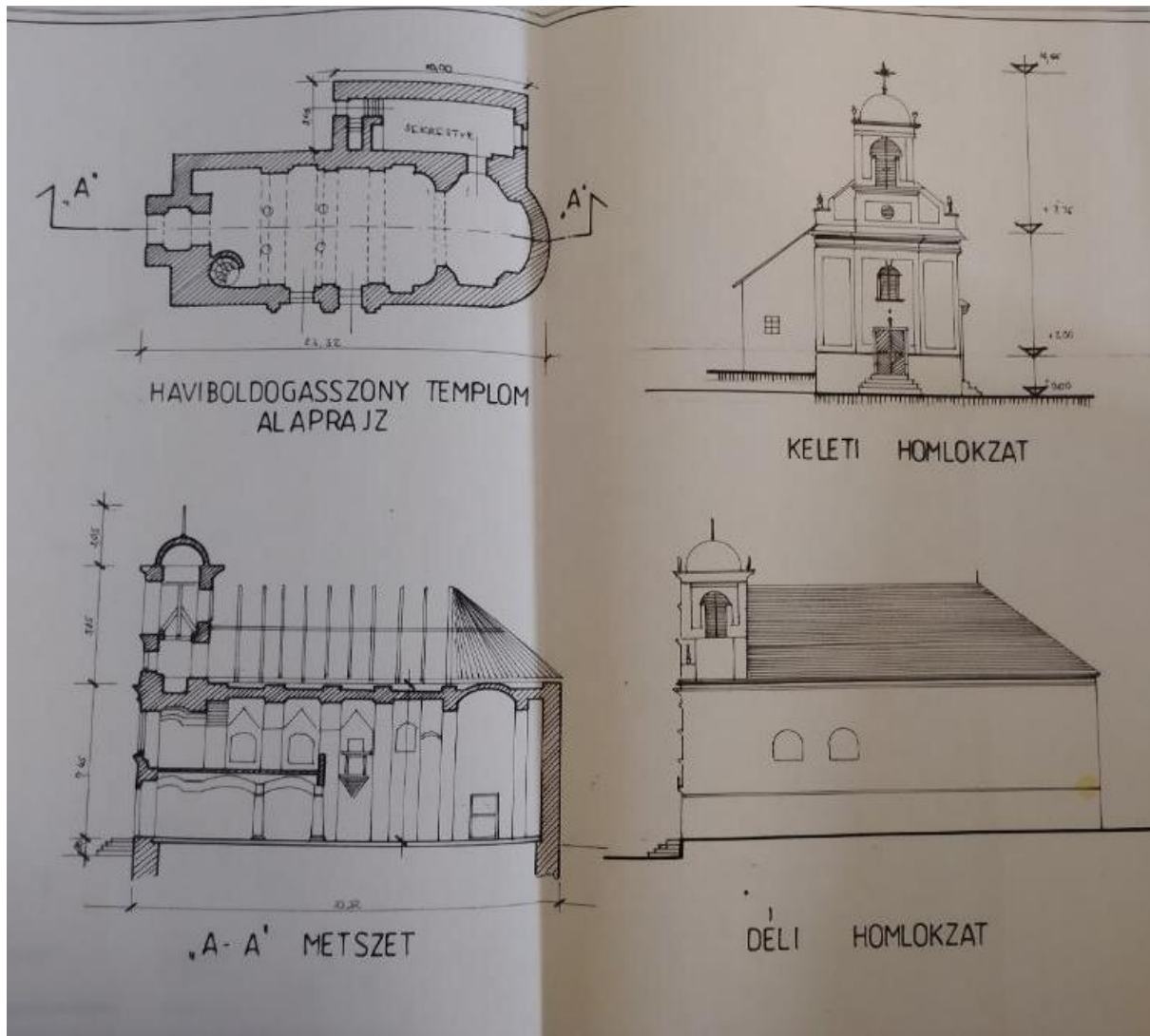
²⁷Dunántúli Napló 1990

Egy 1990-es fotón a kápolna belsejét, berendezését, bútorzatát figyelhetjük meg, ami napjainkra sem változott meg lényegesen, azonban ha magukat az oszlopokat vizsgáljuk, az oszlop márvány mintázatúnak tűnik, szemben a ma látható egyszínű nyers kő felülettel. (19. ábra) Valószínűleg műmárványról, vagy márvány utánzatú díszítésről lehetett szó. Felmerül a kérdés, vajon ez lehetett-e az eredeti állapot.

Korábbi felmérések

A templomról korai tervek nem lelhetőek fel. A Pécsi Egyházmegyei Levéltárban folytatott kutatásom során találtam egy, a XX. században készített rajzot, amelynek azonban pontos készítési dátuma és szerzője ismeretlen. (20. ábra) Ennek hitelessége azonban kérdéses, a rajzok meglehetősen felületesek, sok pontatlanság található rajtuk. Az alaprajz az apsziszáródást kívülről és belülről is ívesen ábrázolja, és nem jelöli a szentély és a hajó közti ugrást. Emellett a tetőszerkezet ábrázolása is csak felületes, a tornyon található ablak pedig formailag nem helyes, valamit a bejárat felőli homlokzaton a sekrestyének csupán egy ablaka látszik (feltételezhetjük azt is, hogy ez az ablak csak később készült el, de valószínűbb, hogy egyszerűen lemaradt a rajzról). A homlokzati rajz azonban tartalmazza a torony és az oromzat mára már eltűnt urnáit.

20. ábra: A Pécsi Egyházmegyei Levéltár birtokában lévő, dátum és név nélküli felmérés

A templomot 2017-ben újították fel ismét, amelyhez a pályázati úton szerzett pénz mellett egy névtelen adományozó is nagylelkűen, közel 10 millió forinttal hozzájárult. A felújítás során készült egy felmérés a templomról²⁸, ám ez főleg annak vízszigetelés és nyílászárócseré szempontjából fontos részleteivel foglalkozott, a tetőszerkezet bemutatására nem helyezett hangsúlyt. Munkám során igyekeztem a tetőszerkezet és boltozatok vizsgálatával, azok működését jobban megérteni és saját felméréseim segítségével a rendelkezésre álló adatokat pontosítani.

²⁸ Horváth és Patartics 2016

A falakat vizsgálva nagyon kevés helyen találtam repedéseket, festékleválásokat, ami nyilvánvalóan a felújításnak köszönhető. (21-25. ábra)

21-22. ábra: A sekrestye templomtérbe nyíló boltívén látható repedés (saját felvételek)

A templomról nem álltak rendelkezésre 40-50 évnél régebbi tervek, ezért a felújítás során is az akkori állapotot tekintették a leghitelesebb követendő példának. A felújítás a külső falak homlokzati felületeit helyreállították, foglalkoztak a tető fedésének vízzáró kialakításával, új oromzatfedés készült, a párkányok is új fémlemezfedést kaptak. Elvégezték a homlokzati nyílászárók újrafestését és a homlokzat külső vakolását, a lábazati részt pedig megfelelő vízszigeteléssel látták el. Felújították a csatornarendszert és a meglévő falakat, új járdákat alakítottak ki és kijavították a megmaradó betonburkolatokat is.

23-25. ábra: A szenteltvíztartó körül rétegekben levált vakolat, festék (saját felvételek)

A szenteltvíztartó környékén azonban egészen jól megfigyelhető az idők során a falon keletkezett sok különböző réteg. (23-25. ábra) Jól látszik az is, hogy nagy mennyiségű cement került a falra.

A templom építészeti kialakítása

Homlokzat és tömegalakítás

A templom eredetileg barokk stílusban épült, de a többszörös átépítéseknek köszönhetően ma a klasszicizáló későbarokk stílus a meghatározó az épületen.

Homlokzatait tekintve a dél-nyugati jóval tagoltabb az észak-keleti, sekrestyével bővítetténél. Itt a párkánynál körbefutó pálcatagos díszítésen kívül a bejárat és a négy félköríves ablak is tagolja a homlokzatot. (26-27. ábra)

A sekrestye bejárat felőli homlokzatán ma már csak egy ablak látható, az alatta egykor meglévő párját idővel befalzták.

A szentély íves záródásának két oldalán szintén található egy-egy ablak: dél-nyugati oldalán az ottani ablakokhoz illeszkedő félköríves nyílászáró, észak-keleti oldalán pedig egy körablak helyezkedik el.

A templomnak két bejárata is van. A híres pécsi mandulafa mellett végigfutó lépcsősor egyenesen a nyugati homlokzaton található bejárathoz vezet, ami a karzat alatti előcsarnokba nyílik. A déli homlokzaton található, pilaszterekkel díszített bejáraton át egyenesen a hajóba jutunk.

26-27. ábra: A templom észak-keleti és dél-nyugati homlokzatai (saját felvételek)

A torony

A ma is látható torony kissé előreugrik a templom tömegéből, pilaszterek és lizénák szegélyezik. A homlokzatát a párkányok három szintre osztják: az alsón bejárat és felette egy

félköríves záródású, pilaszterpárral keresztezett ablak nyílik, a középsőn kőkeretes kerek ablak, a legfelsőn három oldalra nyíló harangablak (amely formailag megegyezik az alsó ablakkal).

A torony fedése ma belülről kőcikkelyekből álló, kisméretű félgömbkupola.

A toronyban két különböző méretű harang található. (28. ábra) A kisebbik, 35,5 cm átmérőjű harang Magyarország egyik legrégebbi harangja, 1738-ban öntötte az első pécsi öntőmester Michael Weingarten.

28. ábra: A toronyban található harangok (saját felvétel)

A templomot nyeregtető fedí, amely a szentélynél kontyolt és ívben záródik. A tető mai formája már csak néhány apró részletében tükrözi eredeti szerkezetét, XIX-XX. századi átalakításnak tűnik.

A templomtér belső kialakítása

A templomtér

A kéttraktusos karzat alatt található tér csehsüveg-boltozattal, míg maga a hajó hevederekkel ellátott fiókos dongaboltozattal fedett. (29-35. ábra)

Szentélye szintén csehsüveg-boltozatos, belülről négyszögletes, kívülről íves záródású. (30. ábra) A szentélyt záró heveder után a templomhajó kiszélesedik, amely az épület tömegén kívülről is látszik. Ennél az ugrásnál, a csehsüveg-boltozat vállainál, a sarkokat félköríves záródású íves fülkék töltik ki, melyek profilozott keretezésűek, belső felületük mómárvány díszítésű. A tér innen már nem csehsüveg-, hanem fiókos, hevederes dongaboltozattal fedett.

29-30. ábra: A templom karzata és szentélye (saját felvételek)

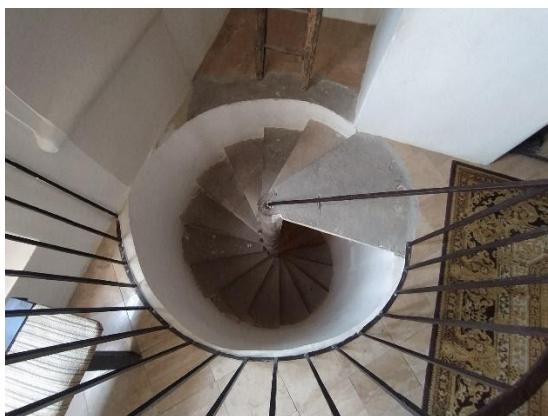
A fiókos dongaboltozatos tér bordái határozzák meg az ablakok kiosztását is a jobb oldalon, míg baloldalt a szószék helyét, amelyet a sekrestyéből, egy lépcsőn megközelíteni. (31-32. ábra)

31-32. ábra: A templom fiókos dongaboltozatos tere (saját felvételek)

A karzat alatti csarnokszerű térben négy vastos oszlop tartja magát a karzatot, ez mint egy előtér, lassan engedi feltárulni a templombelső teljes látványát az érkező számára. (33-34. ábra) Ennek a térnek a délnyugati sarkából induló csigalépcső biztosítja a feljutást a karzatra. (35. ábra)

33-35. ábra: A templom karzat alatti tere és a karzatra vezető csigalépcső (saját felvételek)

Berendezése

Az oltár jobb és bal oldalán Szent Rókusnak, a pestisből gyógyulók védőszentjének és Compostellai Szent Jakabnak, a zarándokok védőszentjének szobrai állnak, amelyek szépen tükrözik a kápolna megépítésének körülményeit és rendeltetését. (36. ábra)

A jobb oldali mellékoltáron Szent Flórián látható, a bal oldalon pedig Szent Sebestyén. Szent Flórián, a tűzoltók védőszentje, így nagy valószínűséggel az egyik tüzeset után helyezték el a kápolnában. Szent Sebestyénhez, mint segítőszenhez szintén gyakran fordultak pestis és más járványok idején, így ő is a kápolna történetéhez köthetően van jelen. A baloldali mellékoltárban egy ereklye látható, amit Cserháti József pécsi megyéspüspök egy portugáliai kegyhelyen, 1985-ben tett zarándoklatáról hozott haza és ajándékozott a templomnak. (37. ábra)

36. ábra: A templom főoltára, baloldalon Szent Rókus, jobboldalon Compostellai Szent Jakab (saját felvétel)

Hajójában emellett található egy, a sekrestyén keresztül megközelíthető szószék is. (37. ábra)

37. ábra: A templom szószéke és mellékoltára (saját felvétel)

A karzaton lévő orgonát a híres pécsi orgonagyáros, Angster József készítette. (38-39. ábra)

38-39. ábra: Az Angster-orgona

A sekrestye

A sekrestye külön lépcsőházzal rendelkezik, amely a tér északnyugati végéből indul. (40-41. ábra) A sekrestye lépcsőfordulójából nyíló ajtó a szószékhez vezet, amely feltehetőleg a sekrestyével egyidőben készülhetett. A lépcsőfordulóban látható még az a befalazott ablak is, amely kívülről már nem is vehető észre.

40-41. ábra: A sekrestye lépcsője a szószékhez vezető ajtóval és a lépcsőfordulóban található befalazott ablak (saját felvételek)

Az oratóriumi tér csehsüveg-boltozattal fedett, amely a kápolna észak-nyugati falához ível. Az oratórium keleti oldalán található erkélyről/ páholyról a szentélyre lehet letekinteni. (42. ábra)

42. ábra: A sekrestye emeletének belső tere (saját felvétel)

Nyílászárók

A templomablakok íves záródású gerébtokos ablakok. Tolóreteszeléssel zárhatók, a szárnyakon közepén kiakasztó fül található. (43-44. ábra)

43-44. ábra: A templomhajó ablakai (saját felvételek)

Az épület külső és belső megjelenése

Az épületen ma kívül és belül is a fehér szín a domináns, ezzel is utalva megépülésének körülményeire és a templom névadójára (ld: Templom nevének eredete fejezet). (45-46. ábra)

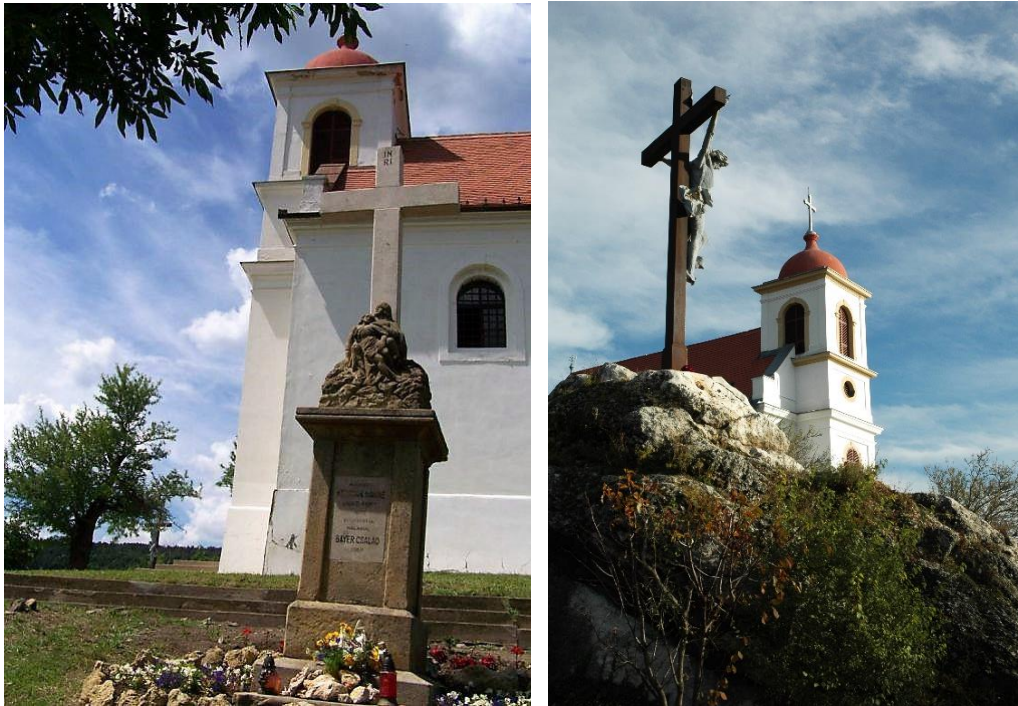
A belső tér nem volt mindig ennyire puritán, régen jóval díszesebb volt. Míg a nyugati homlokzatot ajtók és ablakok kőkerete töri meg, a belsőben az aranyozott díszítések tarkítják a teret. A főoltár négy, angyalfejekkel díszített gyertyatartóját a bécsi Damminger készítette, a pécsi Székesegyházból kerültek ide.

45-46. ábra: A templom homlokzatai (saját felvételek)

A templom mellett áll a koronás Piéta-kereszt, amelyet Bartalits Mihály szobrászművész készített 1878-ban. A kápolnától nem messze álló Havihegyi-feszület pedig 1900-ban készült el, Kiss György szobrászművész munkája. (47-48. ábra)

47-48. ábra: Bartalits Mihály: Piéta kereszt²⁹ és Kis György: Havihegyi-feszület (saját felvételek)

A templom építéstörténete

A templom nevének eredete³⁰

A főoltáron a templom névadója, a Havas Boldogasszony látható, Mária a karján ülő gyermekkel, aki kis kapcsos könyvet tart bal kezében.

A Havas Boldogasszony-templomok előtörténete a Kr.u. IV. században kezdődik Rómában. A legendának két változata is ismert. Az egyik szerint az ekkor uralkodó Szent Liberius pápa álmában megjelenő Szűzanya adta a számára méltó templom építését a pápa feladatául. Ő augusztus 5-én, álmából felébredve, a forró nyárban, Róma hét dombjának egyikén, az Esquilinus-on fehér havat pillantott meg. Ezt a Szűzanya jelének tekintette, így ezen a helyen építették fel a Santa Maria Maggioré-t, amelyet szintén augusztus 5-én szenteltek fel. Emiatt a mai napig a Havas Boldogasszony Mária-ünnep augusztus ötödikére esik. A legenda másik

²⁹ <https://www.pecsma.hu/top/pecs-legnagyobb-szobrasza-volt-de-nagyon-peches/>

³⁰ Bógner, Lőrincz, Platthy 1997

változata szerint egy idős házaspár szándékozott templomot építtetni a városban és számukra is egy nyári hóesés jelölte ki a választott helyszínt.

49. ábra: A Santa Maria Maggiore Bazilika kegyképe³¹

Körülbelül 200 évvel később Nagy Szent Gergely pápa uralkodása alatt pestis pusztított Rómában. A kétségbeesett városiak a Szent Szűznél kerestek menedéket, a Santa Maria Maggiore oltárképét a pápa vezetésével hordozták körbe a városban. (49. ábra) Amikor az Angyalvárhoz értek, látták, amint a vár tetején álló hatalmas ércangyal kivont kardját visszahelyezi a kardhüvelyébe, ezzel jelezvén a járvány megszűnését. Mire a körmenet visszaért a bazilikához, a pestis valóban véget ért.

---

³¹ <https://giesu.net/wp-content/uploads/2018/01/ducBaca.jpg>

50. ábra: Havas Boldogasszony Testvériség körmenete - Antoon Claeissens, 1575, Brugge³²

Ezen csoda óta tulajdonítanak Havas Boldogasszonynak járványűző, gyógyító szerepet és ezért látható a pécsi templom főoltárán egy, a Boldogasszonyt ábrázoló olajfestmény. (50. ábra) Ez az oltárkép a római Santa Maria Maggiore bazilika oltárképének hiteles másolata. A festményt elkészülte után hozzáérintették az eredeti kegyképhez, ezt bizonyítja a festmény sarkában látható pecsét is. A kép a XX. század elején került a templomba, az akkori pécsi megyéspüspök, Zichy Gyula ajándékként.

A templom építésének körülményei

A török hódoltság alól való felszabadulás után pestisjárványok pusztítottak a városban, ahogy ez háborúk sújtotta vidékeken gyakran előfordult. Az 1690-91-es járvány során fogadták meg a pécsi polgárok, hogy ha túléljük a járványt, akkor templomot építenek Havas Boldogasszony tiszteletére.³³ A járvány elmúltával fogadalmuknak eleget téve megkezdték az akkor még „Kakasdomb”-ként ismert meredek lejtős területen a templomépítést. A domb fehéren ragyogó sziklái a régi Rómában egykor történt csodás járványűzésre emlékeztették a lakosságot, úgy gondolták, hogy ezt a helyszínt is a Szűzanya jelölte ki számukra:

³² https://www.meisterdrucke.uk/kunstwerke/kunstler_thumbs/Antoon-Claeissens.jpg

³³ Barna Gábor 1990

„Szingtén a Tanács rendeletére, mint a mellékelt nyugta igazolja, az egész község által már 8 évvel ezelőtt, az akkor nagyon dühöngő járvány miatt tett fogadalom alapján a Havi boldogasszony kápolna építésére adományként befizettünk 75 guldent”.³⁴

A város polgárai a szájhagyomány szerint élőláncot alkottak egészen az Ágoston tértől fel a „Kakasdomb” tetejéig, így adogatták kézről kézre a téglákat az építkezéshez, közben pedig imádkoztak és szent dalokat énekeltek. A helyet állítólag -ahogy a római Santa Maria Maggiore esetén is - a Szűzanya jelölte ki számukra hófehér ragyogásával.

„Pécs ezidő szerint való legrégibb és legnagyobb kápolnája a Havihegyi templom. Építése a XVI. század (sic)³⁵ végére esik. Nemsokára, 1739. évben kibővítették. Fekvése a Mecsek hegység előhegyén elragadóan szép és a turistának mind a négy égtáj felé pompás kilátást nyújt.”/ Haas Mihály, pécsbelvárosi plébános /³⁶

A kápolna pontos építési idejét a különböző források különbözőképpen jelölik meg. Ezek bár nem egyeznek teljesen, nem is mondanak ellent egymásnak, nagyjából kikövetkeztethető belőlük a valós építési idő. Eszterházi Pál nádor még nem említi a kápolnát a világ búcsújáró helyei között az 1696-ban kiadott „Mennyei szent korona” című munkájában (ez jelentheti azt is, hogy még nem terjedt el a híre az országban). Németh Béla pedig 1698-ra teszi az építés kezdetét. Ágh Timó szerint pedig 1696-ban kezdték meg a munkálatokat.³⁷ Szőnyi Ottó két munkájában szintén két külön időpontot ad meg, míg a Dominikánus-ház üvegképeit bemutató munkájában 1698-at említi, a pécsi útmutatójában 1693-at jelöl meg.³⁸ Bezerédy Győző a kápolna építését 1691-re datálja.³⁹ Az Ágoston téri plébánia 1860-ban készült Canonica Visitatiója (kánoni látogatás) szerint pedig 1697-ben „építettett és felszenteltetett”. Mivel a pestisjárvány is ebben az évben ért véget, így jóval valószínűbb, hogy a következő évben, 1698-ban készült el a kápolna.⁴⁰ Emellett azonban Haas Mihály, pécsbelvárosi plébános, későbbi szatmári püspök a kápolna elkészültét csak 1710-re teszi, ám ez egyértelműen téves dátum lehet és talán a tűzeset utáni javításokra utal, nem magára az építés idejére. A Pécsi Közlönyben talált cikkben is megcáfolják az építés 1710-es évét és

---

³⁴ Nagy Lajos 1982: 118 o.

³⁵ hibás a forrás datálása, építése a XVII. század végére esik

³⁶ Pécsi Közlöny;1906. május 13.: 3. o.

³⁷ Emléklapok Pécs szabad királyi város múltjából és jelenéből

³⁸ Boros 2008

³⁹ Bezerédy 1983

⁴⁰ Boros 2008

Németh Bélával egyetértve 1697 és 1709 közé helyezik azt.⁴¹ Ezen források mellett az építési munkák irányításával megbízott domonkosrendi szerzetespap P. Ullmann⁴² 1709. október elsején Bécsben kelt levelében beszámol arról, hogy 1703-ig tartózkodott Pécsen, amikor is elmenekült az országból. Tehát ebből kifolyólag, a templom építése 1703 előtt kellett, hogy befejeződjön.

„Mikor a hívek a Havikápolna fölépítését esküvel megfogadták, Ullmann atyára bízták a terv megvalósítását, egyben megkérték Schütz Ambrus domonkosrendi házfőnököt, hogy a kápolna elkészültéig Ullmannat szabadságolja, illetve egyéb teendői alól mentse fel. A kápolna az ingyenes munkateljesítmény mellett is 800 forintnál többbe került, amit Ullmann saját szavai szerint összeprédikált, vagyis prédikációi alkalmával hallgatói sorában összegyűjtött. Azt mondja, hogy a kápolna a kezdettől az ő alkotása. Miután pedig ő 1703-ban Pécsről végleg eltávozott és kész kápolnát hagyott itt, kétségtelen, hogy az építkezés ez idő előtt történt.”⁴³

Boros László közöl egy dokumentumot az alapkőletételről is, amelyben Schütz vikárius és Ullmann dominikánus atya feljegyzése így szól: *„az alapkövet letettük, a beléje helyezett pergament lapra a dátumot, mindkettünk nevét és még XI. Ince pápa megszentelt partikuláit tettük, és a nyilvánosság előtt felolvastuk a jelenlevő nagy tömeg és az egyházi es világi magas rangú személyiségek előtt, és hogy mindnyájan megértsenek, latinul es németül szónokoltam.”⁴⁴* Az alapkő valószínűleg az apszis alapfala ívének közepén található. Ennél a forrásnál érdemes megjegyezni, hogy XI. Ince pápa 1689-ben hunyt el, így nagy valószínűséggel a templom építésének szándéka már korábban felmerült.

A kápolnának 1711-ben már gondnokot is rendelt a város, első gondnoka Rochinger József pékmester volt. Szintén ebben az évben a számadásokból arra lehet következtetni, hogy javító munkálatokat végeztek a templomon az előző évi tűzeset kárai miatt. 1713-ban pedig 66 font súlyú harangot öntettek a templom számára, amelyet Pilchler Nep. János budai császári ágyúöntő mester készített Filári Péter dominikánus atya megrendelésére. Ez a harang

---

⁴¹ Pécsi Közlöny: 1906. május 13.

⁴² Pécsi Közlöny: 1906. május 13.

⁴³ Dunántúl 1925. augusztus 5.: 2. o.

⁴⁴ Boros 2008: 6. o. (A levél eredeti példánya a városi levéltárban az 1709. évi iratok között fekszik, de a domonkosok iratai között is megtalálható az Országos Levéltárban írja Németh Béla... i.m. 1903. 12. p.)

meglehetősen kicsi, feltételezhetjük, hogy azért, mert az akkori fatorony nem bírt volna el ennél jóval nagyobb súlyt. 1724-ben pedig orgona készült a karzatra.

A szentegyház lelkipásztori szolgálata a pécsi domonkos rendbe tartozó szerzetesek feladata volt. A kápolna 1780. augusztus 27-én, egy viharos éjszakán, a harangozó gondatlanságából égve maradt gyertya okozta tűzvészben súlyosan megrongálódott. Ez után készült el annak ma is látható formája.

A templom XVI. Gergely pápától 1844-ben búcsú kiváltságot is kapott Szűz Mária ünnepeire. Az építés emlékére, a búcsú alkalmával minden évben (egészen a mai napig) a búcsúsok az Ágoston térről indulva felvisznek egy-egy követ és a Fájdalmas Szűzanya szobrának talapzatához helyezik. Az augusztus 5-i Havas Boldogasszony-búcsú szinte a kezdetektől három nyelven folyt: magyarul, horvátul és németül.

A kegyhelyet korábban kápolnaként tartották számon, ám ez ma már Udvardy György, pécsi püspöki szolgálata alatti (2011- 2019) rendelkezésének köszönhetően a templom nevet viseli.

A templom műemléki védettség alatt áll, törzsszáma: M46; azonosítója:1692.

Az épület építésének és átalakításainak története kronologikus rendben Az építés utáni állapot

A templom építése az 1690-es évek pestis járványához kötődik. Ez a templom volt nagy valószínűséggel a török uralom után elsőként emelt épület a városban. A szakadatlan csapások, rombolások hatására az egy évszázaddal korábban még több mint ezer lakóépületet számláló város építményeinek száma körülbelül 290-re csökkent.⁴⁵ A kápolna építőmunkáit a Domonkos-rendbe tartozó P. Ullmann vezette. Neki köszönhető, hogy az akkor a városban a török uralom miatt még nem ismert, de máshol már virágkorát élő barokk stílus a kápolna egyes részleteiben már megjelent.

Az épület eredetileg barokk stílusban épült, fából készült torony tartozott hozzá, azonban az évek során többször is tűzvész áldozatává vált, így a mai templom már csak néhány részletében emlékeztet az egykori elődjére. Először 1710-ben gyulladt tűz a templomban, de ekkor csak sérülései keletkeztek. Az 1780-as tűzvészben azonban szinte az egész templom

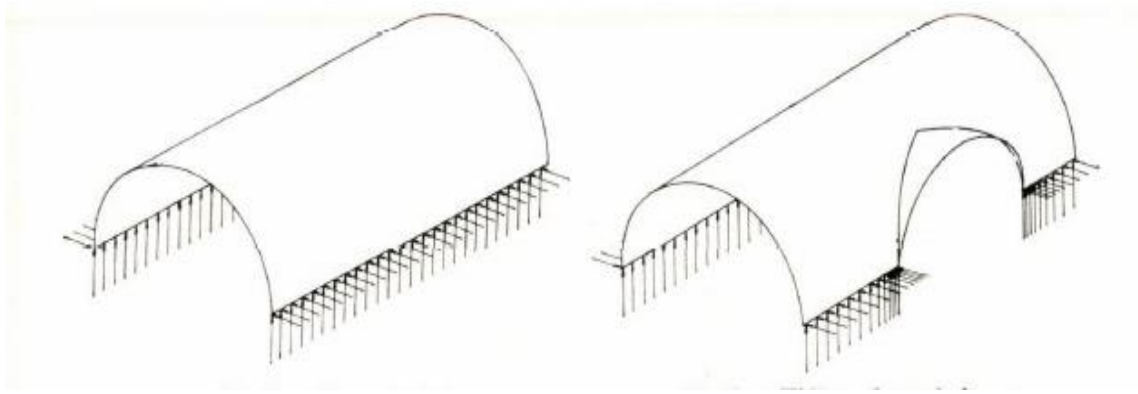
---

⁴⁵ Dunántúl; 1934

leégett, az összes berendezés, az akkori faoltár és valószínűleg a meglévő orgona is megsemmisült.

A fa tetőszerkezet feltehetően többször sérült az évszázadok során, így csak nehezen fedezhetők fel eredeti részletei. Mai formája inkább XIX- XX. századi átalakításnak tűnik. A régi barokk fedélszerkezetből pedig valószínűleg már csak a kötőgerendák és a kötőelemek látszanak, amelyeket a boltozat hevedereivel való kapcsolatuk miatt megtartottak. Ahhoz, hogy ezekből következtetéseket vonhassunk le, meg kell vizsgálni az eredeti szerkezet működését. Ezek az előbb említett kötőgerendák mindig a dongaboltozatok hevederi fölött helyezkednek el és vonógerendaként működnek. Függesztőoszlopai különös pozícióban vannak, a régebbi oszlopok nincsenek egy vonalban a mostaniakkal, így az is előfordulhat, hogy ezek már csak, mint a felújítást segítő „állványzat” maradtak meg, tartószerkezeti szerepük nincs.

A barokk építészet tipikus boltozatait és tetőszerkezeteit vizsgálva feltételezhetjük, hogy ilyen lehetett templom eredeti tetőszerkezete. A hajó nagy részét dongaboltozat fedi, amely a korábbi templomok egyik legelterjedtebb térlefedése volt. Ebben az esetben a hajó két oldalsó falán egyenletesen oszlik meg a boltozat terhe, így folytonos alátámasztást igényel. Ahhoz, hogy ezeken a falakon nyílásokat tudjanak létrehozni, a boltozat felületén fiókokat kellett kialakítani, ami lényegében két henger (a főhenger/ donga és az arra merőleges kisebb sugarú henger) áthatása. Ez teszi lehetővé azt, hogy egy-egy szakaszon a teherviseléstől mentesítsük a falat, a boltvállnál ugyanakkor ez az erő koncentráltan jelentkezik. A falban ébredő feszültségcsúcsok miatt a boltozat ezeken a helyeken nagyobb keresztmetszetet igényelne, ezért erősítésképpen hevederek kerülnek a boltozatba, amelyek a boltozat kihajlása ellen is védelmet biztosítanak. (51.ábra)

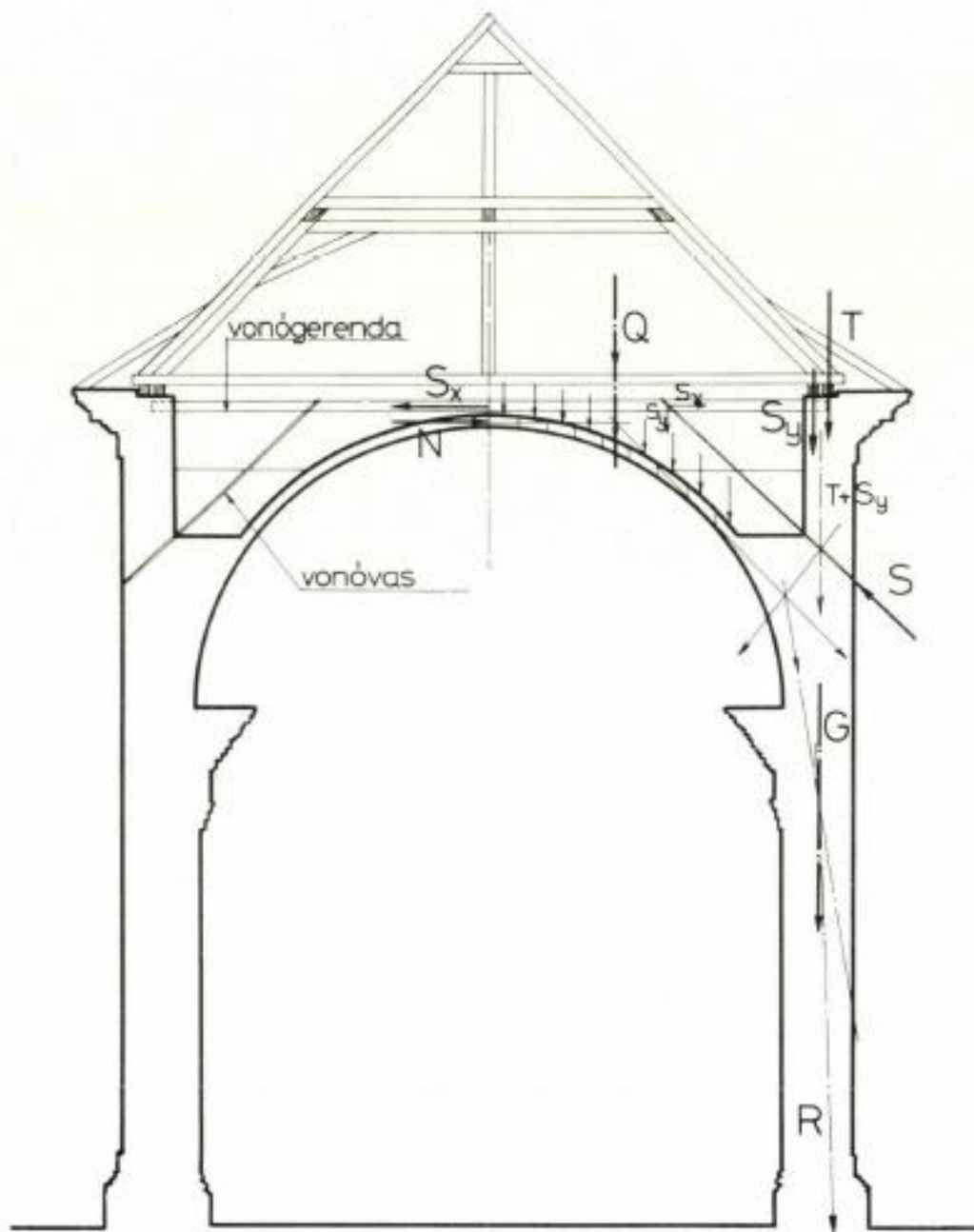
51. ábra: Dongaboltozat és fiókos dongaboltozat ⁴⁶

A korai barokk templomokban az oldalnyomás felvételét gyakran még a hajó mellé épített támpillérekkel oldották meg, ezért is volt szükség az oldalkápolnákra, amelyeknek köszönhetően ezek a támpillérek rejtve tudtak maradni. A Havihegyi-templom padlásterében elhelyezett vonóvassal lehorganyzott vonógerenda már inkább a XVIII. század húszas éveiben lett divatos. Ezt a megoldást a későbarokk templomokban előszeretettel alkalmazták.⁴⁷ A szerkezeti működésük lényege, hogy a boltozat fölött elhelyezett vonógerendát az oldalfalakra támasztva, azt vonóvasakkal a boltvállhoz feszítették, ami lehetővé tette, hogy a vonógerendákban keletkező húzóerő és a boltozat oldalnyomása ki tudja egyenlíteni egymást. Az azóta többszörösen felújított tetőtérben ezek a vonóvasak még megtalálhatók. (52-55. ábra)

---

⁴⁶ Andorné 1974

⁴⁷ Andorné 1974

23. ábra. Dongaboltozat erőjátéka; jelölések: Q – a félboltozat önsúlyának eredője, T – tetőszerkezet súlya, G – oldalfal önsúlya, N – a boltozat zárudékában fellépő nyomóerő, S – a vonóvas által az oldalfalra közvetített erő, S_x – a vonógerendében működő húzóerő, S_y – a vonógerenda által átadott függőleges erő, R – az altalajra közvetített erőhatás.

52. ábra: A dongaboltozat erőjátéka⁴⁸

⁴⁸ Andorné 1974

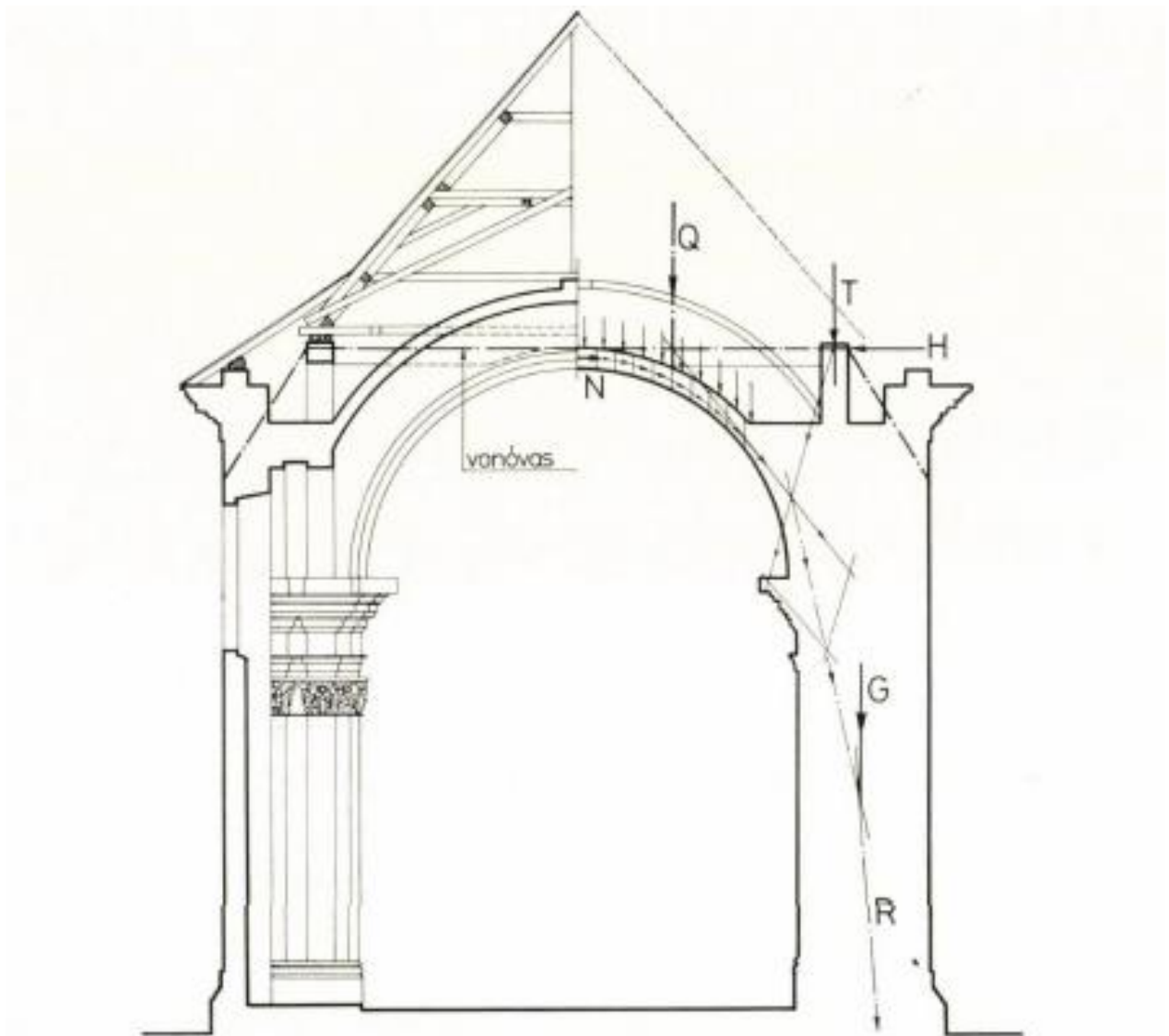

53-55. ábra: A tetőszerkezet (saját felvételek)

A templomban a másik tipikus barokk térlefedés is megjelenik, a szentély valamint a karzat alatt található tér is csehsüveg-boltozattal fedett. Ez a térlefedés az országban inkább csak a XVIII. század második felében terjedt el.⁴⁹A csehsüveg-boltozat lényegében a dongaboltozat megoldásának elveit fejleszti tovább, a különbség abban rejlik, hogy a csehsüveg-boltozat a terheket a boltozat négy sarokpontján, koncentráltan, hevederívek segítségével adja át a pillérekre. Az oldalnyomást szintén padlástérben, ebben az esetben a harántirányú hevederívek feletti vonóvasakkal oldják meg. (56-62. ábra)

---

⁴⁹ Andorné 1974

28. ábra. Csehboltozat erőjátéka; jelölések: Q — a félboltozat önsúlyának eredője, T — a tetőszerkezet önsúlya, G — falpillér önsúlya, — N hevederív záradékkában fellépő vízszintes erő, H — a vonóvasban működő húzóerő, R — az alapra közvetített erőhatás — eredő

56. ábra: Csehboltozat erőjátéka⁵⁰

⁵⁰ Andorné 1974

57-62. ábra: A 2016-ban készített értékleltár felvételei a tetőszerkezetről⁵¹

Az első tűzvész (1710) után történt változások

Ebből az időszakból sajnos igen kevés feljegyzésünk van, így csak feltételezni tudjuk, hogy pontosan mi változhatott 1710 után.⁵²Az első tűzvész a feljegyzések szerint inkább a belső bútortatót érintette, kisebb sérülések keletkeztek az épületen. Mivel ebben a tűzesetben

⁵¹ Müller 2016

⁵² Müller 2016

inkább a templom belső tere sérült, így feltételezhetjük, hogy a torony ezután még mindig az eredeti fa torony lehetett, mert abban kár nem keletkezett.⁵³

A templom félkörívvel záruló szentélyének északi oldalára 1710-ben épült a sekrestye. Érdekes kérdés, hogy vajon a szószék csak akkor került a kápolnába, amikor a sekrestye elkészült, vagy esetleg előtte egy szabadon álló lépcső vezetett-e hozzá.

A második tűzvész (1780) után történt változások

1780-ban templomban újabb tűzvész tombolt, az újjáépítés során készült el a mai külső megjelenése és ekkor kapta egységes, klasszicizáló barokk berendezését is. A templom kívülről ma is késő barokk stílusú, amelyen copf jegyek is megfigyelhetők.

A copf stílus egy későbarokk irányzat, átmenet a klasszicizmus felé. Klasszicizáló későbarokként is szokták emlegetni. Elnevezését az oszlopfők és szemöldökpárkányokat díszítő copf/fonat díszítésekről kapta. Stílusjegyei szakítanak a barokk mozgalmas, hullámzó formáival, jóval letisztultabb vonalvezetés jellemzi, ismét az áttekinthetőség kezd teret hódítani. Egyszerűsége, világosságra törekszik. A templomtornyok jellemzően alig lépnek ki az épület tömegéből. A barokkban megszokott szoborfülkék helyett faltükrök, illetve falmezők jelennek meg. Jellemző díszítései a füzérdíszek, konzolok, tárcsák, rozetták, triglifek, gutták, urnák és szögletes voluták. A copf stílus terei jellemzően csehsüveggel vagy csehboltozatokkal fedettek. Ezekből a copf jegyekből mára már nem látszik minden, de a korábbi képeslapokon még jól megfigyelhetők, hogy például a torony négy sarkán és az oromzaton urnák/kővázák voltak találhatóak egészen az 1960-as évek végéig. *(ld. 13-15. ábra)* Az oltár körül a falfelületek és a boltozatok festése pedig jóval mozgalmasabb díszítésű volt. *(ld. 17-18. ábra)*

A sekrestyét is bővítették 1780 után, illetve oratóriumos emeleti résszel egészítették ki a városi kegyűrség számára.

A torony ma is látható formáját szintén a második tűzeset után kapta. A források szerint 1814-ben⁵⁴ az előzőnél feltehetően zömökebb kőtorony épült a korábbi fatorony helyére. Valószínűleg megváltozott a torony helyzete is. A fatorony egyes források szerint az épület tömegétől jobban el lehetett húzva, más források viszont a tetőszerkezetre állított toronyról

---

⁵³ Müller 2016

⁵⁴ Dunántúl 1925. augusztus 5.

számolnak be.⁵⁵ Ahol a torony és a fedélszék között ma fal áll, a torony megközelítését biztosító félköríves nyílás található, ami esetleg korábbi homlokzati nyílás lehetett. Ezen nyílás felett pedig egy kőkeretes ablak figyelhető meg. (63-64. ábra)

63-64. ábra: Kőkeretes ablak (saját felvétel) és a félköríves nyílás⁵⁶

Ez utóbbi nagy valószínűséggel homlokzati nyílás kellett, hogy legyen. Elhelyezkedésére többféle magyarázat is adható. Szinte biztos, hogy ez az egyik járószint vonalában lehetett a toronyban. A legvalószínűbb magyarázat az, hogy ez az ablak a torony negyedik ablaka lehetett régen, amely továbbra is eredeti helyén van, a tetőidom azonban változott az évek során, így most más szögben csatlakozik a toronyhoz mint régen, ezzel szinte teljesen kitakarva az ablakot. Egy másik, kevésbé valószínű válasz lehet az is, hogy a fatorony e mögött a homlokzati nyílás mögött helyezkedhetett el, a nagy íves nyílás/kapu pedig talán a harangablak (vagy esetleg szoborfülke) lehetett. További kérdéseket vet fel, hogy a templom jelenlegi oromfala ezzel a nyílással nincs egyvonalban, amire azonban szintén több magyarázat is adható. Lehetséges, hogy a torony átépítésénél magát az oromfalat is áthelyezték, erre enged következtetni az oldalhomlokzaton található ablakok elrendezése. Ellene szól azonban, hogy a templom jelenlegi állapotában az oromfal elég szokatlan helyzetben áll, lényegében belemetsz a torony oldalsó ablakába. Felmerül a kérdés, hogy ezeket vajon egy időben építették-e át, vagy esetleg a két tűzeset között két ütemben történt a változtatás. Másik

⁵⁵ Dunántúl 1925. augusztus 5.

⁵⁶ Müller 2016

lehetséges válasz lehet az is, hogy a most tetőtérbe nyíló ablak, talán nem az oromfalon, hanem esetleg mégis a torony belsejében volt található. E kérdések tisztázásához szakértő bevonásával falkutatásra lenne szükség.

A templombelső ekkori, 19. századi állapotáról Haas Mihály püspök kijelentése alapján kaphatunk képet: *„A kápolnának egyéb festése és belső díszítése sajnos, ízlés nélkül való.”*⁵⁷ mondta. Ez nem meglepő, hiszen a templom belsejét az idők során többször átalakították. Az 1780. évi tüzeset következtében az akkori faoltár kigyulladt és a tűzben az összes akkori berendezési tárgy megsemmisült. A kápolna belsejét a következő évi újjáépítéskor jóval gazdagabban díszítették, mint azelőtt volt, ekkor készült a jelenleg is meglévő copf stílusú, formagazdag vörösmárvány oltárasztal.

A híres oltárkép szintén a tüzeset után került a templomba. Ez a római Santa Maria Maggiore templom kegyképének másolata, amelynek eredetijét Szent Lukács evangélista keze munkájának tulajdonítják:

*„Új korszakot jelent a kápolna történetében az 1780. évben történt tüzeset, mely a kápolna belső felszerelését elhamvasztotta. A városnak és társadalmának buzgalma folytán ugyanis belső díszítményekben gazdagabban, a kegyelet szempontjából nagyrabecsülendő oltárképpel, ékesítve lett ismét a hívők fokozottabb buzgalommal végzett zarándoklatának tárgya és célja.”*⁵⁸

Egy 1830-as feljegyzés szerint a kápolna jól karbantartottnak számított: *„szolid jó anyagból készítve; padlózata márványkőből, 6 ablakkal, 2 ajtóval. Hossza 10 öl, szélessége 3 öl és néhány láb. Födele zsindeyes, a torony vöröses négyszögű kövekkel van födve. Két harangja van, az egyik Szt. István király tiszteletére 88 font, a másik Szt. Ignác tiszteletére 40 font. Van benne 3 oltár; a főoltár szűz Mária tiszteletére márványból, a másik kettő Szt. Sebestyén és Szt. Flórián tiszteletére gipszből. A falakat ekkor csak a festés díszítette.”*⁵⁹ A forrás nagy valószínűséggel pontatlan a padló burkolatát illetően, ugyanis a szövegben szereplő márványkő csak a szentély lépcsőjén jelenik meg a templomban. A ma is látható padlózat valószínűleg kelheimi (solhofeni) mészke lehet, ami jellegzetes burkolat volt a XVIII. századi

---

⁵⁷ Pécsi Közlöny: 1906. május 13

⁵⁸ Pécsi Közlöny: 1906. május 20.

⁵⁹ Pécsi Közlöny: 1906. május 20.

Magyarországon. Nem sokkal ezután Pucher Gusztáv plébános volt az, aki sokat tett a templom külső és belső javításáért, azonban ezekhez a változtatásokhoz pontos évszámok nem ismertek. Neki köszönhető, hogy a templom déli fala melletti melléképületet elbontották, ő hozatta rendbe a templomhoz vezető utat is és a kápolna körüli legtöbb fát is ő ültette (eredetileg sokkal többet, mint, ami ma is látható, ma már csak a mandula és diófák maradtak fenn). Emellett a berendezéséért is sokat tett, ő állította fel a ma is látható padokat a templomtérben.⁶⁰

Az egyértelmű változásokon kívül, mint a tűzvész folyamán megsemmisült oltár és bútorzat, meg kell említeni a templom terében és tömegében történt átalakulásokat is, amelyekről azonban igen kevés adat áll rendelkezésre.

A karzat feltételezhetően csak egy traktusos volt az eredeti templomban. Az alaprajzot vizsgálva szimmetrikussá válik a tér, a karzat második traktusa nélkül. A második traktussal való bővítés oka nagy valószínűséggel a sok zarándokot vonzó búcsú lehetett, amely több nyelven is folyt egyszerre, így nem volt elegendő a hely a hívek számára. Mivel kutatásom során nem akadtam olyan másik Baranya megyei templomra, amely hasonló módon kéttraktusú lenne, így ezt egyedi, a templom funkciójára irányuló átalakításnak vélem.⁶¹ Mivel erről feljegyzésünk szintén nincs, így csak feltételezni lehet, hogy valamelyik tűzeset utáni átépítéskor bővítették, a nagyobb létszám befogadása érdekében.

Ezzel összefüggésbe hozható a karzatra felvezető csigalépcső építése is, amelynek helyzetéből is jól látszik, hogy utólag került bele a térbe. Erről tudjuk, hogy Pucher Gusztáv plébánosnak köszönhető, a pontos időpont nem ismert, csupán azt tudjuk, hogy 1830 utáni beavatkozásról van szó.⁶²

Feltételezni lehet, hogy karzat bővítése és a csigalépcső megépülése, egymást követő események voltak, így valószínűleg a karzatabővítés is valamikor a második tűzvészt követően történt, de ezt írott forrás nem támasztja alá.

A következő pontosabb időpont, melyhez a kápolna újabb felújítása köthető 1884. Ez az év már Károly Ignác apátplébános nevéhez fűződik. Neki köszönhető, hogy megtörtént az évek

---

⁶⁰ Pécsi Közlöny: 1906. május 20.

⁶¹ Frey 2011, Frey 2013

⁶² Pécsi Közlöny: 1906. május 20.

során kopottá vált szószék és oltár aranyozása. Ezeknek a munkálatoknak a befejezése 1884. augusztus 4-re tehető. Károly Ignác az addigi szokásoktól eltérően megtiltotta a hívőknek a képek elhelyezését a falakra és az oltárokra, hogy a templombelső terében ne ez váljon domináns jellegzetességgé.⁶³

Az orgona elkészültének pontos időpontja nem ismert. Készítője Angster József volt, Pécs neves orgonagyártója, aki 1866-ban került Pécsre. Itt alapította meg orgona- és harmóniumgyárát. Első megrendelését a pécsi Zsinagógától kapta, itt található első munkája, amely 1869-ben készült el. Az országban számos műve megtalálható, sőt még Olaszországban is fellelhető Angster-orgona. Századik alkotása 1887-ben a pécsi Székesegyházba került. A havihegyi orgona feltehetően 1869 és az 1918-ban bekövetkezett halála között készülhetett. Talán ez is az 1884-es felújítás idején került a templomba.

XX. századi változtatások, felújítások

A tetőfedés cseréjéről szintén nincs információnk, de feltételezhető, hogy az 1830-as feljegyzésben olvasható zindelyt a XX. század első felében cserélhették le cserépfedésre. A képeslapok felvételei sajnos megtévesztőek, az egyik 1945 utáni felvételen még az árnyékokból lehetne zindelyfedésre következtetni (*ld. 16. ábra*), de egy korábbi, 1945 előtti képeslapon a színezés inkább cserépre utal (*ld. 10. ábra*), így nehéz meghatározni ennek pontos idejét.

A sekrestye bejárat felőli homlokzatán ma már csak egy ablak látható, az alatta található párját a többszöri betörések miatt idővel befalzták (írott forrás nincs róla, de feltehetőleg a XX. század közepén). (*ld. 13. ábra*).

A tetőszerkezet nagy valószínűséggel szintén a XIX. század végén, XX. század elején alakult át mai formájára, de erről feljegyzés nem volt felkutatható.

A templom tömegében a XX. század közepétől már nem történt változás, azonban a belső tér részletképzésében -a képeslapok alapján- meg tudunk állapítani eltéréseket. Valamikor a XX. század közepe után nagyobb változások történtek a templom belső terében. A *17. és 18. ábrát* összehasonlítva megfigyelhetjük, hogy az oltár mai formája jóval sötétebb, mint az a XX. század első felében volt, illetve az egykor díszes festést az oltár körül, egyszerű aranyozás

---

⁶³ Pécsi Közlöny: 1906. május 20.

váltotta fel. Szintén fontos megjegyezni, hogy az 1948-as képen még látható az áldoztatórács, amit azóta eltávolítottak. A karzatot tartó oszlopok márvány mintázatú borítása pedig valamikor 1990 után tűnt el. (ld.: 19. ábra).

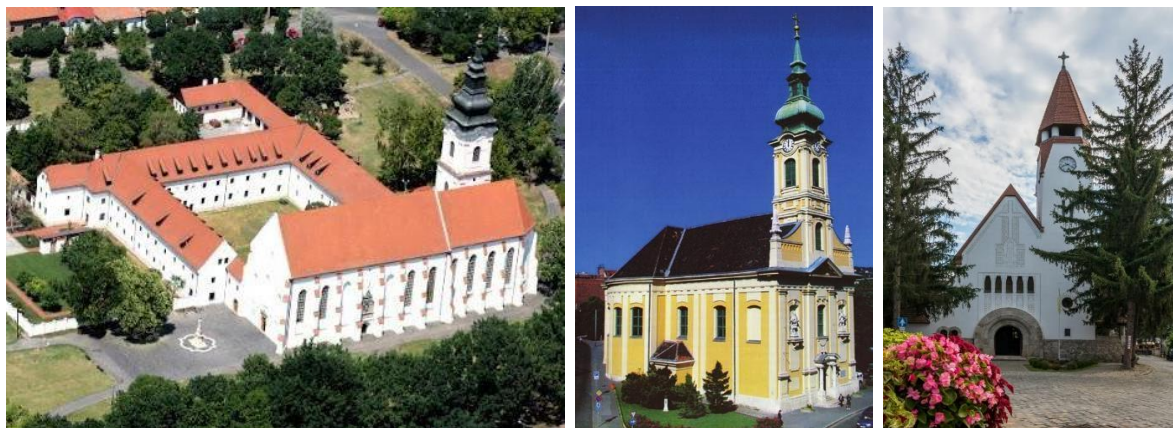
Kitekintés, analógiák keresése

Miért is mondhatjuk ezt kis templomot egyedinek? A kápolna térszervezésében több különlegesség is megfigyelhető, ilyen például a kéttraktusos karzat és a kívülről íves, belül egyenes apszisáródású szentély. Feltételezhető, hogy ez volt az első épület, amely a török uralom után készült, valószínűleg ezért vegyül benne a hagyományokhoz való ragaszkodás és az újító gondolatok, amelyeket P. Ullmann Bécsből hozott magával.

Magyar Havas Boldogasszony-templomok

Bár Magyarországon több, elszórtan található Havas Boldogasszony-templom is létezik, ezek stílusukban, léptékükben és korukban változatosan szerteágazók.

65-67. ábra: Balról jobbra: A Szegedi Havi Boldogasszony-templom⁶⁴, a Budai Krisztinavárosi Havas Boldogasszony Plébániatemplom⁶⁵ és a zebegényi Havas Boldogasszony-templom⁶⁶

Ilyen például a méltán híres Szegedi Havi Boldogasszony-templom és a hozzá tartozó kolostor, amelyet a szeged-alsóvárosi ferencesek 1503-ban szenteltek fel. (65. ábra) Ez az épület a mai Magyarország egyik legnagyobb középkori eredetű egyházi épülete, a magyar későgótika jegyeit magán viselő, hálóboltozattal fedett teremtemplom.

---

⁶⁴ <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/tag/havas-boldogasszony-templom/>

⁶⁵ <http://krisztinatemplom.hu/wp-content/uploads/2019/09/krisztinavarosi-havas-boldogasszony-pl.pdf>

⁶⁶ <https://www.termesztar.hu/hu/poi/templom/havas-boldogasszony-templom-zebegeny/36101213/#dmlb=1>

A Budai Krisztinavárosi Havas Boldogasszony Plébániatemplom története igen hasonló a pécsihez. (66. ábra) A história szerint a XVII. század végén a budaiak is a pestisjárvánnyal küszködtek. Ekkor egy, a budai várban lakó polgár fogadalmat tett, zarándoklatával próbálta meg biztosítani saját és családja épségét a járvánnyal szemben. A ma Észak-Itáliához tartozó Vigezzo-völgy kegyhelyére tett zarándoklata után, az ottani kegykép egy másolatával tért vissza, és ennek később fából készült fogadalmi kápolnát építtetett. Ez a kápolna azonban az 1723. évi tűzvészben leégett. Hamarosan új épülettel „pótolták”, ami azonban az idők során kicsinynek bizonyult. A kegykép végül ettől a kápolnától nem messze épülő új templomban talált otthonra 1795-ben. Ebben a kereszthajós, íves apszis-záródással rendelkező templomban vegyülnek a barokk és copf jegyek.

Érdemes még mindenképpen említést tenni a Kós Károly és Jánszky Béla tervei alapján 1908 és 1910 között megépült zebegényi Havas Boldogasszony-templomról is. (67. ábra) Ennek a templomnak a tornya az épület homlokzatának jobb oldalán található, aszimmetrikus hatást eredményezve. A torony hatalmas gúlasisakját apró oszlopokra helyezték.

Megtekintve ezeket a templomokat leszögezhetjük, hogy történetük és nevük eredetén kívül nincs sok hasonlóság a magyarországi templomok között. Így a pécsi templom térszervezésének kérdésére ebben a témakörben választ nem kaptam, ezzel a titulussal nem jár együtt olyan, jól megfogható igény a templom formájára nézve, ami meghatározó lenne a pécsi épület szempontjából.

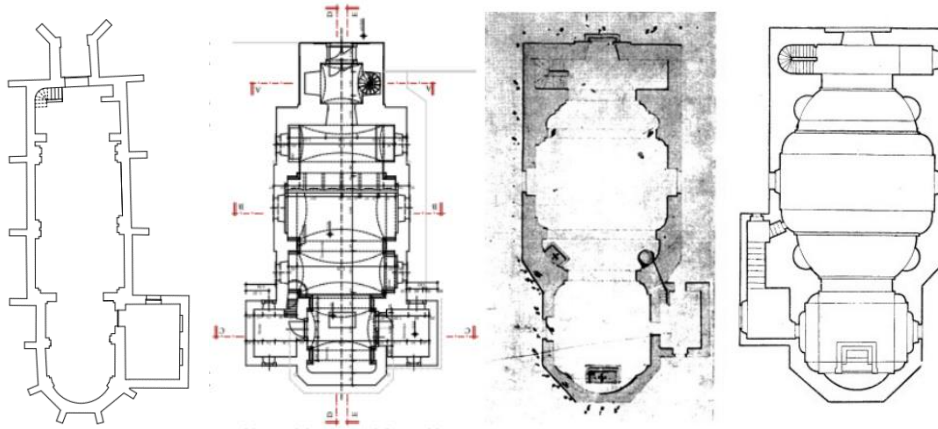
Barokk templomok szentélyzáródásának vizsgálata

Ezek után megpróbáltam a pécsi Havas Boldogasszony-templom szentélyzáródásához hasonló alaprajzokat keresni. Baranya megyei példát ilyen apsziszáródásra nem találtam⁶⁷, ám összegyűjtöttem néhány kívülről és belülről is érdekes példát különböző léptékű és térszervezésű, de hasonló logikával, különböző szentélyzáródással rendelkező templomokra. (68-74. ábra)

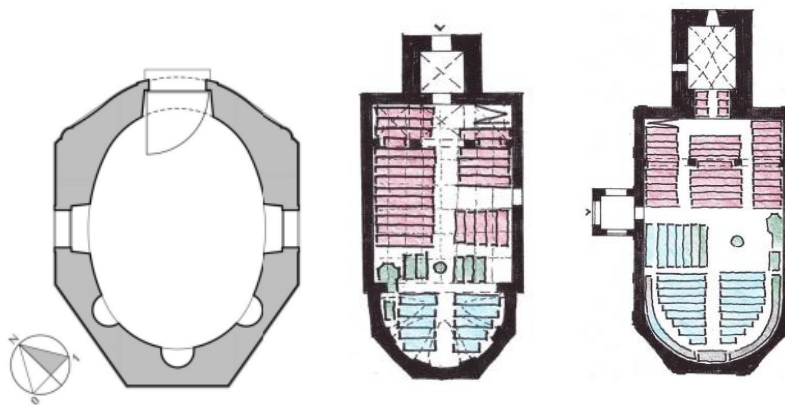
---

⁶⁷ Frey 2011, Frey 2013

68-71. ábra: Balról jobbra: Somogyszil (középkori eredetű, gótikus stílusú)⁶⁸; Szigetmonostor (építés dátuma: 1752)⁶⁹; Peregi plébániatemplom⁷⁰ (építésének éve: 1771); Csömöri templom (vannak középkori előzményei, de építésének ideje: 1773)⁷¹

72-74. ábra: Balról jobbra: Sopronkeresztúr (építésének éve: 1805⁷²); Angyalos református templom (építés dátuma: 1795-1800)⁷³; Bikafalva középkori (gótikus) vártemplom (építés dátuma: 1863)⁷⁴

Bár egyik sem egyezik meg pontosan a Pécsi Havas Boldogasszony-templom rendszerével, kutatásaim alapján ezt a megoldást inkább kisebb léptékű templomoknál használták, főleg egyhajós vagy kisebb centrális terek kialakításánál. Megfigyelhető, hogy ez a kialakítás már a középkorban is bevett megoldás volt (ld: Somogyszil), a későbbi korok ezt a középkori rendszert fejlesztették tovább. Az alaprajzok vizsgálata során az is jól kivehető, hogy a szentély

⁶⁸ Jobbik, Zslebcics 2019

⁶⁹ Gyetvainé 2020

⁷⁰ Nagy 2014

⁷¹ Nagy 2014

⁷² Nagy 2014

⁷³ Danielisz 2015

⁷⁴ Danielisz 2015

általában belül íves és kívülről határolják csak sarkokkal, ehhez képest a pécsi templom rendszere ennek pont az ellenkezője.

A kérdés egyértelműen összetettebb kutatást igényelne, akár a Havas Boldogasszony-Templom kapcsán, ennek a témának a folytatásaként, de akár egy későbbi különálló tanulmány alapját is képezhetné.

Összefoglalás

A Havas Boldogasszony-templom ma Pécs egyik legszebb fekvésű kápolnája, közkedvelt búcsújáróhely. Napjainkban szépen kiépített sétány vezet hozzá, ahonnan az egész városra kilátás nyílik. A terület a templom építése óta Havihegyi-városrészként vált ismertté. A templom mindmáig környezetének jellegzetes, városképet meghatározó együttese.

Értékelés

A tanulmány a templom építéstörténetét, annak szerkezeteit, az évek során bekövetkezett változásait mutatja be.

A Havas Boldogasszony-templom a maga nemében egyedülálló épületnek tekinthető, mind történetében, mind belső kialakításában különleges.

A kutatás legnagyobb eredménye, hogy új felmérést készítettem az épületről, valamint a fotódokumentációnak köszönhetően sok olyan részletre derült fény, amely segítségünkre lehet a templom eredeti formájának, részleteinek megismerésében. Kutatásaim során vizsgáltam a templom eredeti kialakítását, átépítésének nyomait, de további falkutatásokra is szükség lenne.

A kutatás elején kitűzött cél, miszerint szülővárosom egy híres templomát bemutassam, annak építészeti részleteit megértsem, megvalósult.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni konzulenseimnek, Gyetvainé Dr. Balogh Ágnesnek és Dr. Halmos Balázsnak a kutatómunkám során nyújtott segítségüket, értékes tanácsaikat, szakmai támogatásukat. Köszönettel tartozom Puppi Natasának, a Pécsi Egyházmegye építészének, Máger Róbert atyának, a templom igazgatójának és püspöki igazgatóhelyettesnek, valamint Györki Évának, a Havi-hegyért Egyesület elnökének, akik segítségemre voltak a templom felmérésében és lehető legjobb megismerésében.

Források

- Boros 2008 Boros László: Havas Boldogasszony Kegykápolna, in: Pécsi Szemle, 2008, 11. évfolyam/ 2. szám, 4.-18. o.
- Nagy 1982 Nagy Lajos: Az 1710. és 1713. évi pécsi pestisjárvány. In: Tanulmányok és forrásközlemények Baranya és Pécs történetéből a 14-20. Században: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1981. Pécs, 1982; 115.-160. o.
- Kolta 1971 Kolta János: Pécs, Pécs város Idegenforgalmi hivatala, Pécs, 1971
- Barna 1990 Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon, Budapest, 1990
- Romváry 2010 Romváry Ferenc (főszerk.): Pécsi Lexikon, Pécsi Lexikon Kulturális Nonprofit(kiadó), Pécs, 2010
- Bögnér, Lőrincz, Platthy 1997 Dr. Bögnér Miklós, Lőrincz Sándor, Platthy István: Havihegyi búcsúkönyv, megjelent a Pécs- Havihegyi Kápolna felépítésének 300. évfordulójára 1697-1997, Lámpás Kiadó, Abaliget, 1997
- Bezerédy 1983 Bezerédy Győző: A városkép és városszerkezet alakulása Pécsen. In: Tanulmányok Pécs város történetéről: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1982. Pécs, 1983
- Andorné 1974 Andorné Tóbiás Judit: A XVII-XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése, Építés-Építészettudomány 6. évf.(1974) 3-4. sz. 341-386. o.
- Müller 2016 Müller Mária: 7627 Pécs, Havi-hegyi út 6. 39316 Hrsz., M46 törzsszámú műemlék Havas Boldogasszony Templom azonosító1692, épületkutatás és értékléltár tervfejezete, készült: 2016. június 24.
- Makay 1941 Makay Gusztáv: Pécsi Haviboldogasszony c. írása; Élet c. folyóirat, 1941. aug. 10.; XXXII. évf. 32. sz. 649-650. o.
- Frey 2011 Frey György Péter: A pécsi püspöki urodalom templomai a 18. század első harmadában; In.: „Vidimus Enim Stellam Eius...” c. konferenciakötet; 2011, 130-140. o.
- Frey 2013 Frey György Péter: 18. századi falusi plébániatemplomainak arányainak és szerkezeteinek vizsgálata a Pécsi Egyházmegyében; In.: Mikro & Makro fiatal kutatók konferenciája c. kötet; Budapest;2013, 125-132. o.
- Gyetzvainé 2020 Gyetzvainé Balogh Ágnes: A szigetmonostori Szentháromság plébániatemplom építéstörténete és műemléki kutatása; Magyar műemlékvédelem; 64. évf. (2020) 1-2-es sz; 30-54. o.
- Nagy 2014 Nagy Gergely Domonkos: Centrális téralakítás a magyar barokk szakrális építészetben; PhD értekezés, BME 2014.

Horváth és Patartics 2016	Horváth és Patartics Építész Iroda: Havas Boldogasszony Templom részleges felújításának építés engedélyezési terve, 2016. június
Pécsi Közlöny 1906. május 13	Pécsi Közlöny: 1906. május 13. Napi hírek; A Tettye okmánytára; Haviboldogasszonyhegyi kápolna történetéből, 3. oldal
Pécsi Közlöny 1906. május 20	Pécsi Közlöny: 1906. május 20. Napi hírek; A Tettye okmánytára; Haviboldogasszonyhegyi kápolna történetéből, 2. oldal
Dunántúl 1925. augusztus 5.	Cserkúti: A havihegyi kápolna; Dunántúl: 1925. augusztus 5., 2. oldal
Dunántúli Napló 1990	Dunántúli Napló- Új Dunántúli Napló, 1990. augusztus (1 évfolyam) 124 szám, 57. o.
Dunántúl; 1934	Dunántúl; 1934. december 25.: Amit Pécs művészetéről minden pécsi embernek tudnia kell; 27-32 o.
Jobbik, Zslebcics 2019	Jobbik Eszter, Zslebcics Judit: Késő középkori falusi templomépítészet a Balaton körül, Tudományos Diákköri Konferencia 2019
Danielisz 2015	Danielisz Dóra: Sepsiszéki református templomok téralakítása a XVI. XIX. században; Tudományos Diákköri Konferencia 2015
Internetes források:	<p>Nyaka Szabolcs: Vérrel, verejtékkel épült a templom, 2017.07.18.: https://www.pecsma.hu/abszolot-pecs/valoban-verrel-verejtekkal-epitettek-templomukat-a-pecsiek/</p> <p>https://web.archive.org/web/20170202002716/https://www.iranypecs.hu/hu/info/latnivalok/mecseki-latnivalok/havihegyi-kapolna.html</p> <p>https://mek.oszk.hu/00100/00166/html/</p> <p>https://www.magyarokurir.hu/hirek/a-pecsi-havihegyi-mandulafa-az-europai-ev-faja-verseny-gyoztese</p> <p>http://havasboldogasszony.hu/15-2/</p> <p>https://nepszava.hu/3029521_a-pecsi-havihegyi-mandulafa-lett-az-ev-europai-faja</p> <p>https://www.pecsma.hu/pecs-aktual/tizmilliot-adott-a-templom-felujitasara-egyetlen-hivo/</p> <p>http://pecs.varosom.hu/latnivalok/vallasi-epuletek/Havihegyi-kapolna.html</p> <p>https://pecsiegyhazmegye.hu/hirarchivum/3061-a-havihegyi-havas-boldogasszony-bucsu-programja-2019</p> <p>http://krisztinatemplom.hu/wp-content/uploads/2019/09/krisztinavarosi-havas-boldogasszony-pl.pdf</p> <p>https://hu.wikipedia.org/wiki/Havas_Boldogasszony-templom_(P%C3%A9cs)</p> <p>https://regipecs.blog.hu/2013/07/10/a_havi_hegyi_keresztek</p>

Ábrajegyzék

---

5. ábra: *A Havihegyi Templom és a híres mandulafa (saját felvétel)*
6. ábra: *Magyarország első katonai felmérése (1782-85; Pécs: 1783-84)*
7. ábra: *A Magyar Királyság második katonai felmérése (1819-1869; Pécs 1859)*
8. ábra: *Habsburg Birodalom harmadik katonai felmérése (1869-87; Pécs: 1879)*
5. ábra: *Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század; Pécs 1865)*
6. ábra: *Magyarország Katonai felmérése; 1941*
- 7-9. ábra: *1903-as képeslap, 1939-ből származó felvétel és 1940-es képeslap*
10. ábra: *1945 előtti képeslap*
- 11-12. ábra: *Felvétel a Havihegyről (dátum ismeretlen) és 1966-ból származó felvétel*
- 13-15. ábra: *XX. század eleji képeslap; Makay Gusztáv felvétele; pécsi képeslap 1945 előttről*
16. ábra: *1945 utáni pécsi képeslap*
- 17-18. ábra: *A főoltárról készült képeslap 1948-ból és annak jelenlegi állapota (saját felvétel)*
19. ábra: *Új Dunántúli Napló, 1990. augusztus*
20. ábra: *A Pécsi Egyházmegyei Levéltár birtokában lévő, dátum és név nélküli felmérés*
- 21-22. ábra: *A sekrestye templomtérbe nyíló boltívén látható repedés (saját felvételek)*
- 23-25. ábra: *A szenteltvíztartó körül rétegekben levált vakolat, festék (saját felvételek)*
- 26-27. ábra: *A templom észak-keleti és dél-nyugati homlokzatai (saját felvételek)*
28. ábra: *A toronyban található harangok (saját felvétel)*
- 29-30. ábra: *A templom karzata és szentélye (saját felvételek)*
- 31-32. ábra: *A templom fiókos dongaboltozatos tere (saját felvételek)*
- 33-35. ábra: *A templom karzat alatti tere és a karzatra vezető csigalépcső (saját felvételek)*
36. ábra: *A templom főoltára, baloldalán Szent Rókus, jobb oldalán Compostellai Szent Jakab*
37. ábra: *A templom szószéke és mellékoltára (saját felvétel)*
- 38-39. ábra: *Az Angster-orgona*
- 40-41. ábra: *A sekrestye lépcsője a szószékhez vezető ajtóval és a lépcsőfordulóban található befalazott ablak (saját felvételek)*
42. ábra: *A sekrestye emeletének belső tere (saját felvétel)*

- 43-44. ábra: *A templomhajó ablakai (saját felvételek)*
- 45-46. ábra: *A templom homlokzatai (saját felvételek)*
- 47-48. ábra: *Bartalits Mihály: Piéta kereszt és Kis György: Havihegyi- feszület (saját felvételek)*
49. ábra: *A Santa Maria Maggiore Bazilika kegyképe*
50. ábra: *Havas Boldogasszony Testvériség körmenete - Antoon Claeissens, 1575, Brugge*
51. ábra: *Dongaboltozat és fiókos dongaboltozat*
52. ábra: *A dongaboltozat erőjátéka*
- 53-55. ábra: *A tetőszerkezet (saját felvételek)*
56. ábra: *Csehboltozat erőjátéka*
- 57-62. ábra: *A 2016-ban készített értékleltár felvételei a tetőszerkezetről*
- 63-64. ábra: *Kőkeretes ablak (saját felvétel) és a félköríves nyílás*
65. ábra: *A Szegedi Havi Boldogasszony-templom*
66. ábra: *Budai Krisztinavárosi Havas Boldogasszony Plébániatemplom*
67. ábra: *A zebegényi Havas Boldogasszony-templom*
- 68-71. ábra: *Somogyszil (középkori eredetű, gótikus stílusú) Szigetmonostor (építés dátuma: 1752 Peregri plébániatemplom (építésének éve: 1771); Csömöri templom (vannak középkori előzményei, de építésének ideje: 1773)*
- 72-74. ábra: *Sopronkeresztúr (építésének éve: 1805); Angyalos református templom (építés dátuma: 1795-1800); Bikafalva középkori (gótikus) vártemplom (építés dátuma: 1863)*

Melléklet: A templom dokumentációja

Melléklet 01: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, alaprajz M=1:100

Melléklet 02: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, karzati alaprajz M=1:100

Melléklet 03: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, A-A metszet M=1:100

Melléklet 04: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, B-B metszet M=1:100

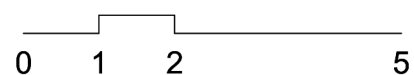
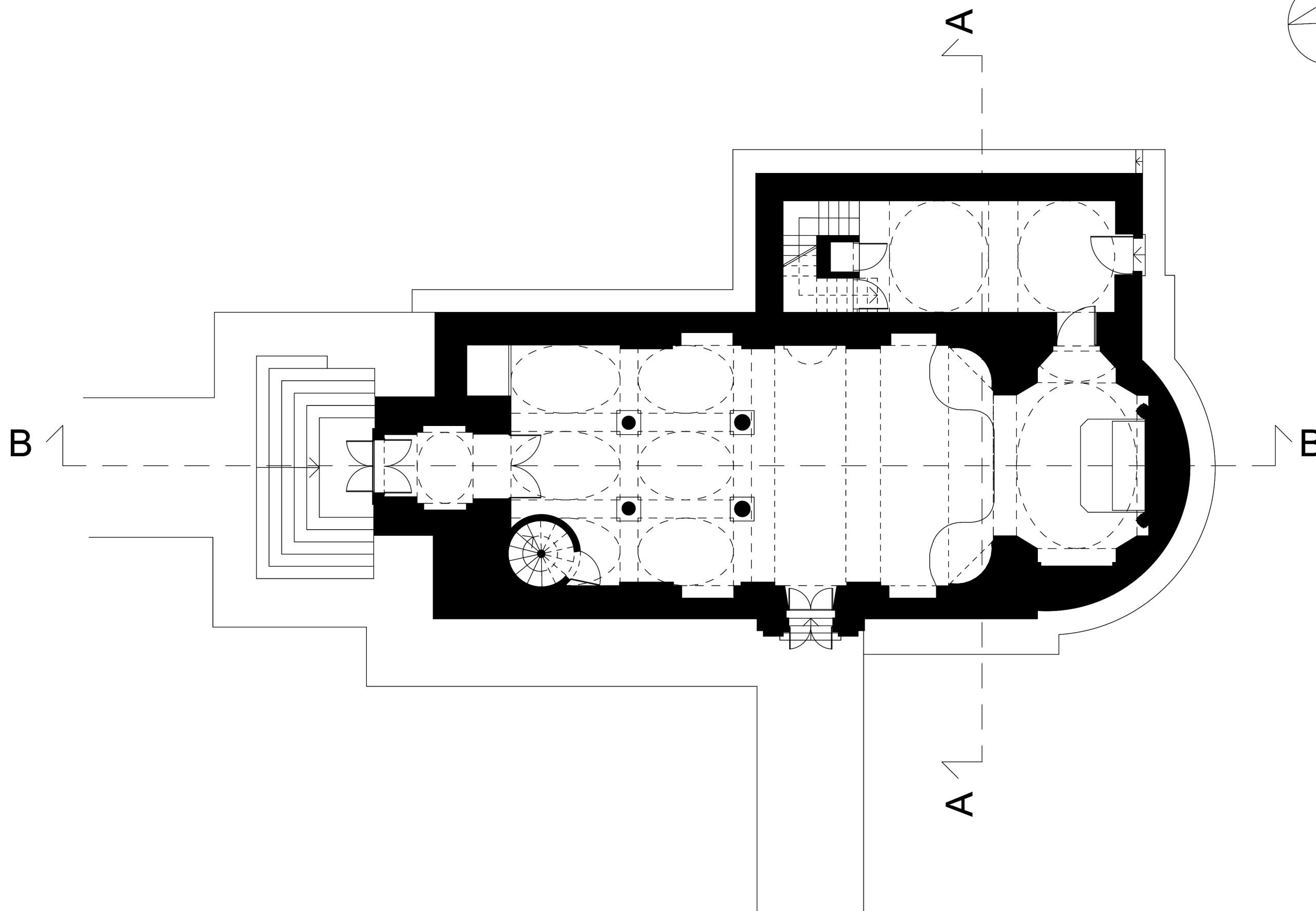
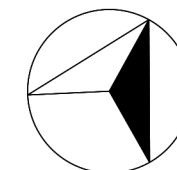
Melléklet 05: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, DK-i homlokzat M=1:100

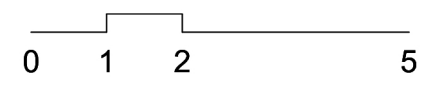
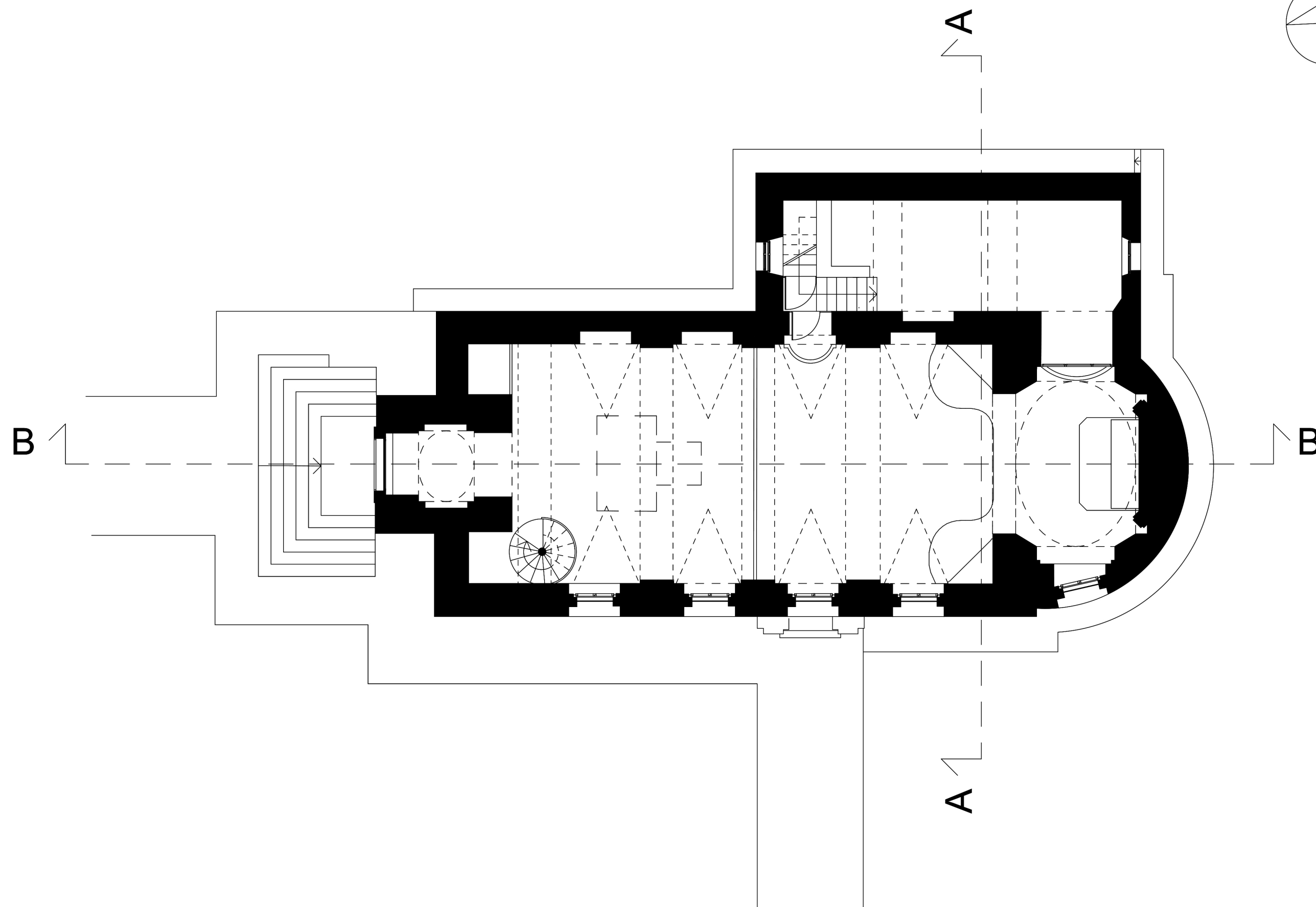
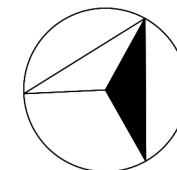
Melléklet 06: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, ÉNY-i homlokzat M=1:100

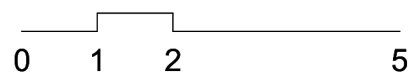
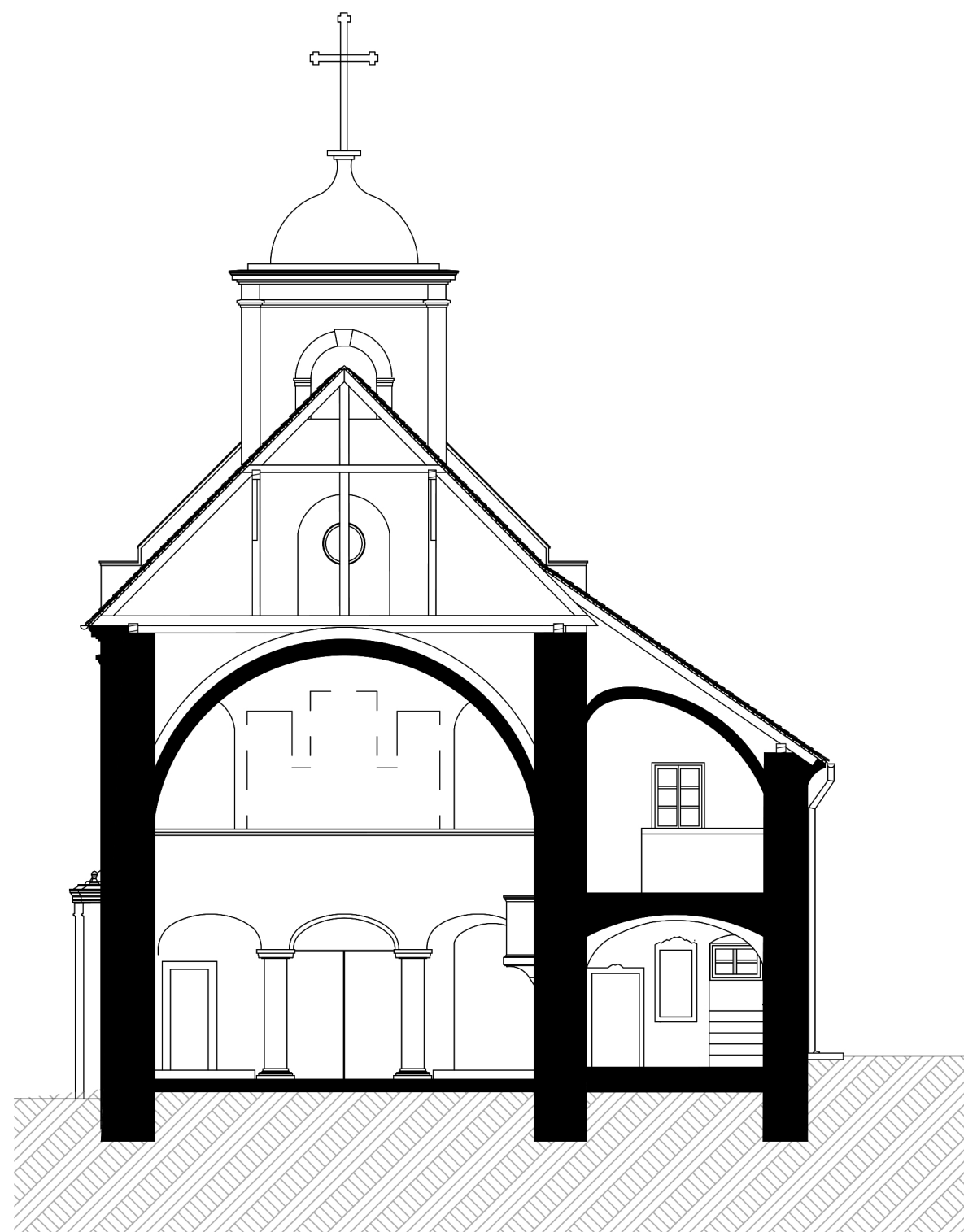
Melléklet 07: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, DNY-i homlokzat M=1:100

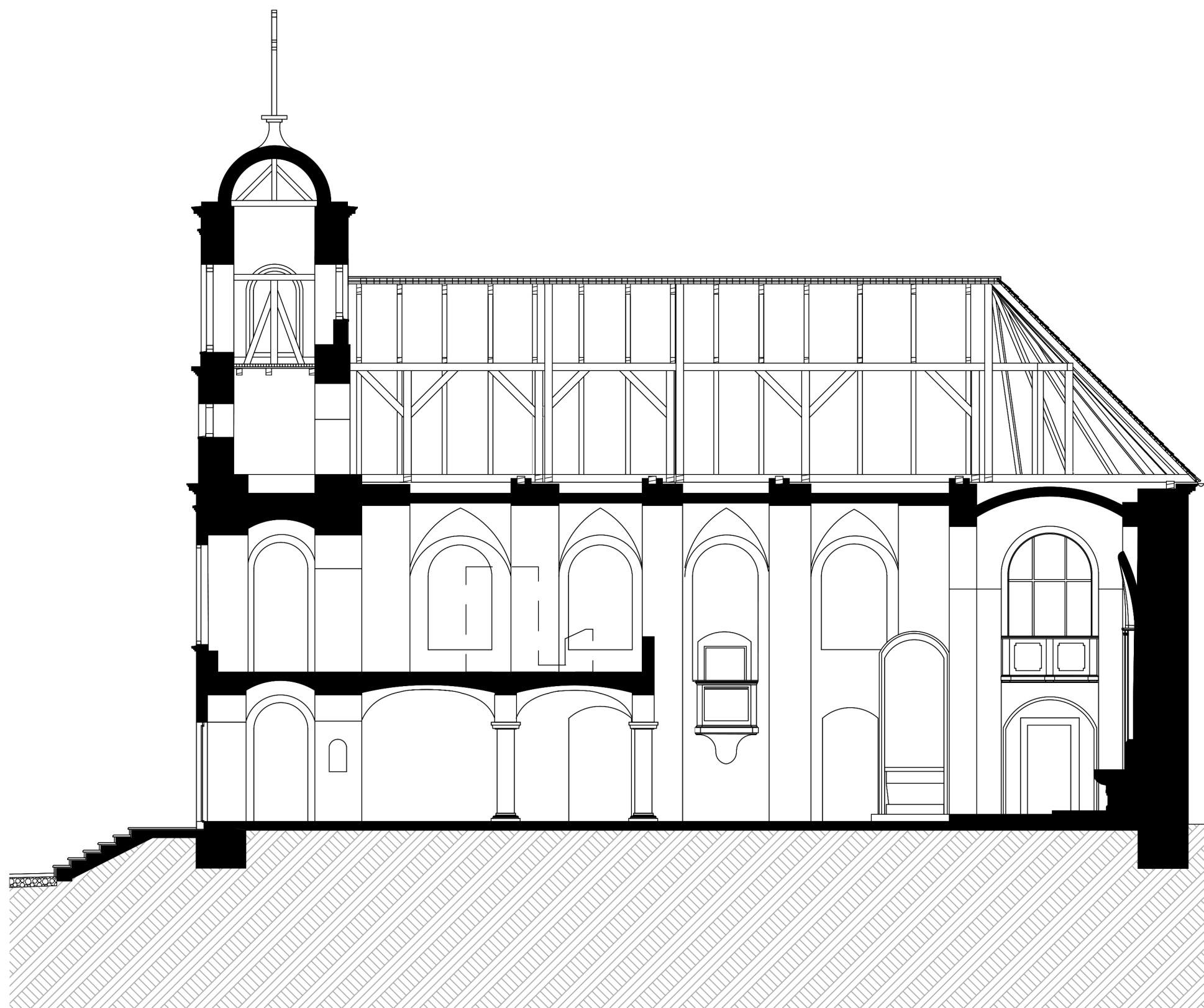
Melléklet 08: Pécsi Havas Boldogasszony-templom, ÉK-i homlokzat M=1:100

0 1 2 5

